ELŐSZÓ

a 27.kötethez

A Kriminológiai Közlemények 27.sz. kötete a Magyar Kriminológiai Társaság 1988. december 6-án rendezett tudományos ülésének anyagát tartalmazza. A vitaülés bevezető előadását "A büntetőjog reformjáról és a reform büntetőjogáról" cimmel Szabó András tartotta, s az előadást élénk vita követte.

Szabó András a büntetőjogi reform alapfeltételének tekinti a népképviseleti demokrácia megteremtését, a hatalmi ágak elválasztását,mert csak a közjogi rendszer reformjának demokratikus működése teremtheti meg a demokratikus büntetőjog érvényesülésének feltételeit. A büntetőjogi gondolkodás paradigmaváltását, a büntetőjog társadalmi szerepének újragondolását sürgeti. Felfogásában a büntetőjog nem eszköz a hatalom kezében, érdekei érvényesitésére, hanem történetileg igazolt kulturális-politikai értékei alapján, demokratikus eszköz a bűnözés elleni társadalmi küzdelemben. Álláspontja szerint a reform szellemének megfelelő büntetőjogi rendszer kialakitásánál, a neoklasszikus büntetőjog paradigmájában kell gondolkodni, s elengedhetetlenül szükséges a megtorlás-eszme rehabilitációja a büntetőjogi büntetés presztizsének visszaállitásához.

Lehetetlen néhány mondatban összefoglalni a vitainditó előadás gondolatgazdagságát, a jog és a politika szoros összefonódását világossá tévő, a jogi problémák társadalmi-politikai összefüggésekbe ágyazottságát tiszta logikával levezető elemzését.

Az előadó által felvetett gondolatokkal többen is vitába szálltak, ami jól tükrözte, hogy a büntetőjog társadalmi szerepéről, funkciójáról, a bűnözés megelőzésének lehetőségeiről és elveiről igen eltérő a szakemberek álláspontja. Ezért úgy gondolom, hogy a tanácskozáson elhangzott elemzések, hozzászólások és az előadás együtt

vázolják fel azt a sokarcú problémát, melyet úgy a közjogi, mint a büntetőjogi reform során meg kell oldanunk.

A szerkesztő

BEVEZETŐ ELŐADÁS

Szabó András /tudományos osztályvezető, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet/

A BÜNTETŐJOG REFORMJÁRÓL ÉS A REFORM BÜNTETŐJOGÁRÓL

I. AZ ALKOTMÁNYOS-KÖZJOGI REFORM ÉS A BÜNTETŐJOG

1. A gazdasági, társadalmi és politikai reformok időszakát éljük. Szinte testközelből érzékeljük, szinte naponta hallunk nyilatkozni róla, gondolataink e körül forognak, ebbe vetjük reményünket és emiatt aggódunk. Ifjú korom kedves történelmi időszaka a magyar reformkor volt. Elbűvölt és magával ragadott a reformkor jurátusainak történelmi jártassága, a kor szinvonalán mozgó jogászi tájékozottsága, az a képességük, hogy társadalmi-politikai kérdéseket jogi kérdésként fogalmazzanak meg, illetve jogi problémákat társadalmi-politikai összefüggéseikbe ágyazva elemezzenek. Ahogy Petőfinek napi olvasmánya volt a nagy francia forradalom története, nekem fiatal jogász koromban legélvezetesebb olvasmányom Fayer anyaggyűjteménye volt az 1843-as büntetőjogi javaslatokról és azok vitáiról. Akkor sem értettem, ma pedig kifejezetten igazságtalannak tartom azt az egykori marxista birálatot, amely a polgári átalakulást előkészitő és eszmeileg megalapozó nemesi reform mozgalmat túlzott "jogi világnézete" miatt marasztalta el. A jogi változásokban és a jog változtatásában való gondolkodás igazságát és indokoltságát napjaink "reformkorának" tapasztalata igazolja: minden megmarad a reformretorika szintjén, ha nem gondoskodunk jogi intézményesüléséről, illetve jogi intézményesitéséről. A két időszak egybevetését azért tartom lehetségesnek és igaz-

ságosnak, mert mindkettő függőségből kivánta emancipálni a nemzetet. Akkor a feudális függésből polgári státust kellett elnyerni, ma pedig a paternalista államszocializmus szoritásából kell emancipálni nemzetünket.

A magam részéről úgy látom, hogy a szocializmus eddig inkább csak politikai formációt és hatalmi berendezkedést tudott teremteni, de nem sikerült létrehoznia az igazán nagy teljesitményekre képes önigazgató gazdaságot és önrendelkező, önkormányzatú közösségeket. Ahogy egyik politikusunk megfogalmazta - és ime ebben is benne van a jogi intézményesülés követelménye! -: "A közösségteremtés, a társulás lehetősége ma inkább engedményként jelenik meg, hatósági biztositékok sokaságával körbetámogatva. Csakhogy ilyen engedményként minden kezdeményezés sorsa igazából jóakarat /a hatalom jóakaratának/ kérdése. Ebből a fejlődési szakaszból ki kell jutnia a társadalomnak, még egy törvényes lépést kell megtennie, hogy ha már az egyén szabad és az állam közvetlen ellenőrzése megszünt fölötte, akkor a közösségek is szabadon létrejöhessenek. Mert a törvényesség nem csak azt jelenti, hogy önkényuralmi eszközök nem alkalmazhatók az egyén sérelmére, hanem azt is, hogy ugyanilyen módszerekkel az emberek közösségei sem zaklathatók." /Pozsgai Imre: Esélyünk a reformra. Magyar Nemzet, 1988. április 2./ Új törvényes rendre van tehát szükségünk, hogy nemzetünk eljusson a demokratikus szocializmus állapotába.

Úgy gondolom, hogy a demokratikus szocializmusra való átmenetet alkotmányjogunknak és a rehabilitására váró "közjogi" rendszerünknek kell szentesitenie, büntetőjogunk reformjának pedig ehhez az alkotmányos-közjogi változáshoz kell kapcsolódnia. Éspedig nem csak azért, mert fontos büntetőjogi alapelvek önmagukban is alkotmányos-közjogi tétel formájában jelentkeznek /pl. nullum crimen sine lege/, hanem azért is, mert a demokratikus szocializmus közjogi rendjében alapvetően megfordul egyén és állam, állampolgár és hatalom viszonya. Mégpedig úgy, hogy alattvalóból, akit az állam akkor és úgy ellenőriz, ahogy akar, sza-

badságában védett állampolgár lesz. Egyéni szabadságában a közszabadság védelmezi, mert a szabad közösségi társadalom ellenőrzi az államot a maga működésében és nem forditva. Igy szemlélve a dolgokat a személyes szabadság garanciáinak értelme is változik. Mégpedig úgy, hogy az állami beavatkozás az egyén életébe elvileg nem korlátlan, és amely korlátlansághoz képest a garanciák nem az állam önkorlátozásának határai, hanem az elvileg korlátlan egyéni szabadságba való állami beavatkozás egyedül lehetséges, egyedül legális lehetőségei. Talán ennyi is elég annak érzékeltetésére a szűkebb szakmai kérdések tárgyalása előtt, hogy a várható társadalmi-politikai és jogi fordulat következtében büntetőjogelméleti gondolkozásunk gyökeres fordulatára is szükség van. Ennek a fordulatnak gyökeresnek kell lennie abban az értelemben, hogy a büntetőjog társadalomelméletévé kell válnia.

2./ Mit értek a büntetőjog társadalomelméletivé válása alatt? Mindenekelőtt azt, hogy elméleti erőfeszitéseit nem szabad csak a büntetőjogi dogmatikára korlátoznia, hanem ki kell terjeszkednie a büntetőjogi rendszer egészének minden lényeges kérdésére. Igy többek között tisztáznia kell viszonyát alkotmányos-közjogi rendszerünkhöz és politikai rendszerünkhöz. Ez a viszony dönti el ugyanis azt, hogy mi is tulajdonképpen a büntetőjogi rendszer társadalmi funkciója, társadalmi szerepe? Azt nevezetesen, hogy a büntetőjog a hatalom puszta eszköze-e a büntető úton történő leszámoláshoz, vagy pedig - ahogy Szalay László irta - a "státuspolgárok" magok és a státus közötti törvényes viszonyainak" rendezése. /Publicistai dolgozatok I. köt. 24.old./ Micsoda lényeges különbség! Az egyik esetben a korlátlan hatalom tetszése szerint bármely magatartást diszkriminálhat és a "nincsen bűncselekmény törvényi tilalom nélkül" elve egyszerűen a büntető beavatkozás legalizálása, mig a másik esetben a demokratikus parlament kizárólagos joga a bűncselekménnyé nyilvánitás, ahol a döntés szükségképpen társadalmi konszenzus útján, a követett erkölcsi és társadalmi értékek alapján

történik. Mig egyik esetben csak a döntés jogi formába öltöztetése történik meg, tehát legalizálása, a másik esetben a legális döntés legitimitása is kétségtelen, hiszen a közvélemény és az értékrend támogatását is élvezi. Mint látható, a büntetőjogi elmélet hagyományos része, a normatan ezen az alapon túlléphet eddigi szegényes és formális-normativista keretein és új alapon tisztázhatja a norma születésének folyamatát, a büntetőjogi norma erkölcsi tartalmának kérdéseit, csakúgy, mint a hatályos és helyes jog kérdéseit.

A büntetőjog társadalomelmélete a büntetőjogi normák keletkezésének kritikai elemzésével kezdődik. A hagyományos normatannak ki kell terjeszkednie azokra a politikai-szociológiai előzményekre, amelyek egyértelművé teszik azokat az érdekeket /közösségi vagy partikuláris érdekviszonyokat/, amelyek a büntetőjogi beavatkozás szükségességét indokolják. Nyilvánvaló azonban, hogy egy képviseleti demokráciában az érdek önmagában még nem lehet indoka a büntetőjogi beavatkozásnak, hiszen vannak olyan partikuláris-, vagy csoportérdekek, amelyek nem rendelhetők alá minden további nélkül a közösségi érdek formájában megfogalmazott többségi érdekeknek. Az érdek mellett a normaszületésben ezért is szerepet kell játszania azoknak az értékeknek - erkölcsi és társadalmi értékeknek - is, amelyek az érdekszülte beavatkozást nem csak indokolják, hanem igazolják is. Elgondolkodtatónak és megfontolandónak tartom éppen ebből a szempontból Wiener A. Imre gondolatait a "tulajdonképpeni" és a pusztán technikai jellegű büntetőjogi normákról. Nem véletlen ugyanis, hogy napjainkban nem csak nálunk, hanem Európa szinte minden fejlett ipari vagy posztindusztriális országában egyre nagyobb az adminisztrativ jellegű büntetőjog iránti igény és a hagyományos, erkölcsi szinezetű büntetőjog mellett kialakulóban van a technikai szabálysértések rend-büntetőjoga. /Pierre LASCOUMER - Cécile BARBERGER: A közigazgatási büntetőjog mint a jogi szankciók pluralizmusának kifejeződése. Revue des Science Criminelles, 1988. jan-márc. 45-65./ Bibó István helyesen mutatott rá, hogy egy sza-

bályrendszer kialakulásával és intézményesülésével kézenfekvő ennek kiterjesztése vagy kiterjeszkedése olyan területre is, amely eredetileg nem tartozott működési körébe. /Válogatott tanulmányok. I. 175. old./

Lám csak! A normatanról beszélek, ennek megújításáról és máris a büntetőjog és szabálysértési jogterület elhatárolódási problémáinál lyukadok ki. Ez nem véletlen, hiszen éppen a különböző minőségű normák érdekindokoltságáról vagy erkölcsi funkcióiról van szó.

3./ A büntetőjogi normák keletkezésének demokratikus kritériumai döntik el a büntetőjog demokratikus tartalmát is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a képviseleti, parlamenti demokrácia az egyedüli formális, intézményes biztositék arra, hogy a többségi érdeket kifejező norma ténylegesen is és nem csak ideológiai-fikciós szinten essen egybe a többségi érdekkel, a többségi akarattal. És a képviseleti demokrácia a biztositék arra is, hogy a többségi érdekkel szemben a kisebbség is méltányos védelemben részesüljön.

Emlékezzünk csak vissza, hogy az ötvenes évek önkényes büntetőjogi rendelkezéseivel szemben a jogelmélet, illetve a büntetőjogi elmélet mennyire erőtlen érvekkel próbált és tudott szembeszegülni. A hozzátartozók feljelentési kötelezettsége, vagy az általános feljelentési kötelezettség önkényes előirásaival szemben csak közvetett érveket lehetett felhozni, az önkényességet és parancsuralmat nem lehetett közvetlenül birálni. Csak az adódott kézenfekvő érvnek, hogy mindez nem felel meg a társadalom hagyományainak és hogy a jog nevelő szerepe is veszélybe kerül ilyenformán. A parancsuralom diktálta büntetőjogi normák keletkezésmódjuk miatt eleve antidemokratikusak. A normák keletkezéskörülményei eleve a büntetőjogon kivülre, közjogi és alkotmányos rendünkre utalnak. A büntetőjogi normaelméletek alapvető kérdései csak ezekre figyelemmel, csak ezekre tekintettel oldhatók meg.

A képviseleti demokrácia körülményei között hozott büntetőjogi normák demokratikus tartalma

eleve eldönti a büntetőjog legfontosabb társadalmi funkcióját, illetve ennek a funkciónak sikeres teljesitését. A képviseleti demokráciában született büntető normáknak nincs szüksége aufklärista-felvilágositó-nevelő indokolásra. Nincs szüksége a jog és büntetőjog nevelő szerepével indokolnia egyes tilalmait vagy előirásait. Egyszerűen azért, mert a képviseleti demokrácia elvileg és ideális módon, intézményesen a társadalom nézeteit, meggyőződését tükrözi és nincs szükség külön indoklásra. Ezt azért tartom nagyon fontosnak, mert különösen a kriminológia oldaláról számos esetben és több izben hangzik el olyan követelmény, hogy az elmaradott köztudattal, közvéleménnyel szemben éppen elmaradottsága folytán van szükség ésszerű, tudományosan megalapozott intézkedések intézményesitésére. Eszerint a tudománynak a köztudat előtt kell járnia és a büntetőjogi elvárásokat ehhez képest kell megfogalmazni. Ilyen sciencista-felvilágositó érvelésmód csak akkor és ott virágozhat, ahol a büntetőjognak népnevelő funkciót tulajdonitanak azért,hogy az önkényes döntés igazolást nyerjen. A társadalom "tudati szintjét" emelni akaró sciencista-felvilágositó érvelésmód mindig segitségére siet a büntetőjogi szabályok olyan módositásának, amelyeknek egyedüli indoka csak az apparátus érdekkiszolgálása. Ott, ahol a képviseleti demokrácia intézményei működnek, a büntetőjogi normák társadalmi konszenzus kifejeződései, tehát a felismert érdek megfogalmazódásai és ehhez képest nincs szükség a konszenzus elvárási szintjét meghaladó követelmények, népnevelő elvárási szint külön megfogalmazására. Nincs tehát szükség sem paternalista, sem felvilágosult uralkodói "tudatfejlesztésre".

A képviseleti demokráciának, a hatalmi ágak elválasztásának döntő jelentőséget és szerepet tulajdonitok a büntetőjog egész rendszerének reformjában. A közjogi rendszer reformjának demokratizmusa az egyedüli biztositék arra, hogy büntetőjogi rendszerünk is a demokratikus büntetőjog irányába mozduljon el. Országunk modernizálásának, a történelmi felzárkózásnak mindez kulcs-

kérdése, mert Kelet-Közép-Európában ilyen tipusú államszervezet nem alakulhatott ki a "történelmileg korán túlsúlyossá vált politikai rendszerben, ... ez fejeződik ki a szocialista politikai elmélet /eddigi/ elutasitó magatartásában is: a szocialista politikai rendszer feltételei nem kedveztek a politikai hatalom bármilyen önkorlátozásának. Másrészt ebben a politikai rendszerben a párt hatalmi helyzete valóban viszonylagossá tette az államszervezet esetleges hatalommegosztásának tényleges értékét... A társadalmi környezetben bekövetkezett változások éppen a hatalom korlátlanságának és autoritativ jellegének kialakulását gátló államberendezkedést igénylik /egyebek között/ éppen azt tehát, amelyet a /hatalommegosztás/ politikai elve fejez ki a leginkább hatékonyan." /Kulcsár Kálmán: Változások a politikai rendszerben. Társadalomkutatás, 1988. 2.sz. 19.old./

Számot vetve azokkal a változásokkal,amelyek jogrendszerünk társadalmi környezetében eddig is beálltak és ezután várhatóan gyökeres fordulatot hoznak, büntetőjogi gondolkodásunk alapvető feladatának tartom annak felismerését, hogy a képviseleti demokrácia és a hatalmi ágak megosztásának intézményesülését támogassa és arra készüljön fel, hogy ennek milyen demokratikus fordulatot kell hoznia a büntetőjog és a működő büntetőjog rendszerében. Országunk történelmi felzárkózását, a demokratikus politikai-államszervezeti fordulatot támogatnia kell és ennek következményeit mind a büntetőjogi gondolkodásban, mind a büntetőjogi elmélet minden részletkérdésében le kell vonnia. Ez pedig azt jelenti, hogy a klasszikus büntetőjog alapmodelljét kell megújult viszonyainkhoz alkalmaznia, vagyis a neoklasszikus büntetőjog paradigmáiban kell gondolkoznia.

4./ A klasszikus büntetőjog recepciójának szükségességét a bűnügyi tudományok az utóbbi időben felismerték és egyre erősebben hangsúlyozzák elkerülhetetlenségét. Csak példaszerűen utalok Király Tibor "A büntető eljárási jog alkotmányos szabályozása" cimű számvető tanulmányára, vagy akadémiai székfoglalójára a társadalomra

veszélyességről, Gönczöl Katalinnak a büntetőhatalom korlátairól szóló tanulmányára, vagy a nyugati országok új büntetőpolitikai áramlatairól szóló elemzésére, továbbá a büntetőpolitikát és a szociálpolitikát elhatároló és a tettbüntetőjog mellett érvelő gondolatmenetére, ugyanide sorolom Bárd Károlynak a büntetőhatalom megosztásának buktatóiról szóló monográfiáját. Folytathatnám a felsorolást, de nem teszem. Csak arra a furcsa és szokatlan ellentmondásra utalok, hogy a klasszikus büntetőjog recepciójának gondolata élesen szembenállni látszik azzal a /főleg/ kriminológiai követeléssel, hogy a büntetőjognak a társadalomtudományok és az emberrel foglalkozó tudományok eredményeit hasznositania kell és nyitottnak kell lennie ezek felé a tudományok felé. Mintha a tudományosság rovására menne a büntetőjog megújulása, ha a klasszikus büntetőjog recepciója mellett kötelezné el magát, mintha a klasszikus büntetőjogi megújulás a tudományosság tagadása lenne. Erre az ellentmondásra külön is ki kell térnem.

A Magyar Kriminológiai Társaság 1988. októberi tudományos ülésén a társadalomtudományok eredményeinek büntetőjogi hasznositásáról volt szó. Györgyi Kálmán ezt az ellentmondást igy exponálta: a kriminológia szerint a bűntettes személyiség a bűncselekmény alapvető oka, tehát a büntetőjognak erre a személyiségre szabott intézkedéseket kell szolgáltatnia a bűnözés, illetve a bűnözők elleni harchoz. Ez Györgyi Kálmán szerint téves elképzelés, mert olyan programot tűz a büntetőjog elé, amelyet a büntetőjog képtelen a maga intézményrendszeréhez hasonitani, "magáévá tenni". Úgy látom, hogy ez ugyanaz az álláspont, amit magam úgy exponáltam, hogy a büntetőjognak vannak olyan garanciális intézményei és elvei, amelyek nem retirálhatnak a kriminológia elől, hogy a "tudományos okosság" nem követelheti a büntetőjogtól az "igazságosság" elvének feladását. A pedagógia eltekinthet pl. a büntetéstől, ha úgy gondolja, hogy a büntetés a "negativ énképet" erősiti meg, de ezt az elvet a büntetőjog nem követheti, mert akkor csak a tisz-

tességes embereket büntetné. A példákat sorolhatnánk tovább. Csak utalok arra, hogy a determinizmus és a célbüntetés, illetve biztonsági intézkedés kriminológiai indokolása volt az elvi alapja annak a szégyenteljes intézkedésnek, ami bevezette a börtön utáni biztonsági elzárást.

A kriminológiának ez a "tudományos biztonsága" az elavult büntetőjogi igazságossági és garanciális intézményekkel szemben a nemrégiben Siófokon megtartott Társadalomvédelmi konferencián is megmutatkozott /1988. szeptember/. Ott az igazságos, tettarányos megtorló büntetés garanciális tartalmát exponáltam, amire a válasz az volt, hogy ez a felfogás a büntetési rendszert antihumánussá teszi. Vigh József szólt arról vitainditó előadásában, hogy a magyar társadalom köztudata elmaradott, mert - szemben a felvilágosult hamburgi népességgel - a megtorló büntetést szorgalmazza. Azt hiszem, hogy ez az a kérdés, amelyben élesen megmutatkozik a kriminológusok téves büntetőjogi eszmrendszere: a közvéleménytől elszakadt felvilágositó beállitottsága. Hadd utaljak itt arra, hogy szinte azonos időpontban került nyilvánosságra Sajó András és Korinek László vizsgálati eredménye a magyar népesség, illetve a sértettek népességszelvényének beállitódásáról. Mindkét vizsgálat azt mutatta, hogy a magyar közvélemény nagyon "punitiv" és a megtorlást állami szervek feladatának, igazságszolgáltatási feladatnak tekinti. Ezt lehet ugyan negativan értékelni, de egy demokratikus büntetőjog nem alakithatja ki a maga intézményeit,vagy alapfunkcióit a társadalmi tudattal szembefutó módon. Kitünően exponálta ezt Bárd Károly már hivatkozott monográfiájában. "A büntető igazságszolgáltatás, jól tudjuk, a hatalomnak is fegyvere, ám ha hosszabb távon igényli a közösség elismerését, úgy nem elégedhet meg azzal, hogy a kényszer-apparátus bármikor rendelkezésére áll, hanem olymódon kell működnie, hogy a közösség azonosulhasson az igazságszolgáltatással, azt a személyes ügyének tekintse. A büntető eljárás csak akkor töltheti be társadalmi funkcióját, akkor közvetitheti a büntetőjog elvárásait és

célkitűzéseit, ha az igazságszolgáltatás működési módját a közösség elfogadja. Igy természetes,hogy a bizonyitási, meggyőzési eljárás azokhoz a gondolkozási mechanizmusokhoz, hiedelmekhez kapcsolódik, amelyek azokban a körökben túlsúlyban vannak, ahol azt végzik." /im. 196.old./

Ez a gondolatmenet egyértelmű: a büntetőjog intézményes működésének társadalmi funkciói nem szakadhatnak el a közösség gondolkozásmódjától. Semmilyen tudományos logika nem helyettesitheti a közösségi gondolkozási módot. Ezt a kérdést is exponálja Bárd Károly, amikor mérleget csinál az igazságossági és tudományos okossági elvek ütközéséről: "Ha abban reménykedünk, hogy a kettéosztott tárgyalás /ti. a jogi kérdésektől elválasztott és szakértő bizottságban eldőlő büntetéskiszabás/ megnyitja az igazságszolgáltatás kapuit a társadalomtudományok ismeretei előtt, akkor felelnünk kell arra: hajlandók vagyunk-e ezért áruba bocsátani a büntető eljárást két évszázada vezérlő elveket, elfogadjuk hogy a szankció megállapitása kikerül az igazságszolgáltatás fennhatósága alól. Mert azt tisztán látnunk kell, hogy a tárgyalásnak a társadalomtudományok befogadására alkalmasnak vélt második szakasza legfeljebb csak nevében lesz igazságszolgáltatás, mert hiján van mindazoknak az értékeknek, amelyeket 200 éve az igazságszolgáltatás fogalmi elemeiként tartunk számon." /im. 221.old./

5./ A büntetőjog demokratikus tartalmának "visszaszerzése" és a büntetőjog társadalmi szerepének, társadalmi funkciójának pontos meghatározása paradox módon már régen meghaladottnak hitt megtorlás-eszme rehabilitálásától függ. Ezért mondottam többek között, hogy új paradigmákban kell gondolkoznunk egy új büntetőjogi társadalomelmélet kialakitásánál csakúgy, mint ténylegesen működő büntetőjogi intézményeink kialakitásánál. A megtorlás eszméje ugyanis nem egyszerűen a büntetőjogi szankciók célmeghatározására, nem csak a szankciók működésmódjának előirásaira hat, hanem a büntetőjogi rendszer egészére. A büntetőjogi rendszer társadalmi funkciója ugyanis nem egyszerűen a büntetési rendszer működése. A

büntetőjogi rendszer működésbe lépésének előfeltételeit is értelmeznünk, elemeznünk kell. Azt ti., hogy mikor és hol van szükség büntetőjogi /és nem más/ beavatkozásra. Ezt viszont nem a büntetőjogi szankciók természete dönti el, hanem társadalmi szükségesség és társadalmi szükséglet. Az, hogy mit tekintünk bűncselekménynek és miért nem elégedhetünk meg más beavatkozási formával, miért éppen büntető intervenció mellett döntünk?

Úgy tűnik számomra, hogy ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásánál nem elegendő és nem elégséges arra hivatkozni, amit büntetőjogunk máig és ma is tesz: nem elégséges a társadalomra veszélyességre alapozni. Veszélyes ugyanis a társadalomra a polgári jogi szerződés megsértése is, hiszen dezorganizálja a vagyonforgalmat és veszélyes a társadalomra a válás is, hiszen veszélyezteti az érintett kiskorú gyermekek egészséges lelki fejlődését. Mégsem büntetjük a szerződésszegést, mégsem büntetjük a válást. A polgári jogi szankció és a családjogi szankció is hátrányt jelent valamennyi félnek, de nincs mögötte az az indulati-érzelmi izzás, az ami a malumot okozó büntetésnél tapasztalható. A büntetőjogi büntetés indulati-érzelmi izzása azért van, mert az állami beavatkozás bűncselekmény esetében nem pusztán a konfliktusrendezés céljával történik, hanem elégtételt vesz, elégtételt szolgáltat. Nem csak racionális szükségletet elégit ki, mint amilyen például a konfliktus megoldása, vagy az okozott kár megtéritése, hanem érzelmi-indulati szükségletet is. Méghozzá erkölcsi érzelmek kielégitését szolgálja. Ez azért lehetséges, mert a büntetőjogi beavatkozás alapja, a bűncselekmény, felháborodást kelt, erkölcsi elitélést. Ezt a felháborodást valamikor a magánbosszú követte, ami természeténél fogva korlátlan és határtalan lehet, olyan önbiráskodás, ami miatt magának a tettesnek kell védelmet keresnie. Az állami büntetőjog és büntetőbiráskodás ezt a felháborodás-keltette bosszút racionálisan korlátozta, mércét adott és mértéket szabott, kizárta az egyén ökényét. Az állami büntetés azonban mindig a sértettel és a sértett

közösséggel szolidáris és ezért a felháborodást követő bosszú racionalizált formában megmarad: a büntetőjogi büntetés a sértettel szolidáris megtorlás, aminek alapja és kisérő jelensége nem pusztán a felháborodás és a bosszú, hanem az erkölcsi elitélés, a negativ értékitélet is. A megtorló büntetés nem a történelem előtti időkbe, vagy a középkorba való visszatérést jelenti, hanem a sértettel és a sértett közösséggel szolidáris, tehát demokratikus, büntetőjog jogainak helyreállitását jelenti. Hiszen nyilvánvaló, hogy elismerve a büntetés megtorló jellegét és célját, nem tesszük az állami beavatkozást korlátlanná, mivel előfeltételeinek megállapitásában mindennél szigorúbbak vagyunk: csak a sértett közösség felháborodását keltő esetekben alkalmazhatjuk és nem pusztán a társadalomra veszélyesség alapján, vagyis a sértett közösségnek kell kinyilvánitania erre rendelt intézményes úton szándékát a megbüntetésre. Másrészt szigorúak vagyunk nem csak a megtorlandó tettek szelektálásánál, hanem a megtorlás mértékénél is: a tett súlya adja a megtorlás mércéjét. Mindezt szépen foglalja össze dogmatikai elemzésében Tokaji Géza: "helytelen az elvárhatóság bűnösségtani szerepét tagadni, mert a bűncselekmény fogalmának minden esetben alkalmasnak kell lennie a bűncselekmény és a nem bűncselekmény egymástól való elhatárolására, s ehhez adott esetben az elvárhatóság ismeretére is szükség van. De helytelen azért is, mivel az elvárhatóság gondolatának a cimzettje a jogalkotó is, s a büntetőjog humanizálása érdekében a dekriminalizálást az elvárhatóságot kizáró okok szaporitásával is szolgálni kellene". /Nagy Ferenc - - Tokaji Géza: A magyar büntetőjog Általános Rész I. kötetéről./

A mechanikus determinizmusra alapozott társadalomvédő büntetőjogi elméleteket csakúgy, mint a célbüntetést követelő kezelő büntetőjog kisérleteit azért nem tudom elfogadni és azért tartom demokratikusabbnak a megtorló büntetőjogot, mert a védekező, biztonsági intézkedések, vagy tettes-kezelő eljárások elvileg korlátlanok. Mégpedig kettős értelemben: elrendelésük alapja tetszés

szerint tágitható és értelmezhető, mert a megtorlásért kiáltó tett nem szükségképpeni előfeltételük, alkalmazásuk során pedig nincs olyan kritérium, amely mértékben, időben korlátozhatná őket. A célkövetés ugyanis azt jelenti, hogy mindaddig, amig a célt el nem érem, beavatkozásomat tartósitanom kell. A pusztán célszerűségi társadalomvédő szempontok pedig szinte minden elképzelhető esetben indokolttá tehetik a védekező-biztonsági intézkedéseket. A büntetőjogból igy közigazgatási adminisztráció lesz, mert hiányzik belőle az erkölcsi megitélés, és az értékelő itéletalkotás. A büntetőjogból és az igazságszolgáltatásból orvos-pszichiátriai, pedagógiai-lélektani adminisztráció lesz, aminek során és aminek révén újjá szabott személyiségek hagyhatják el az intézményeket. Nem véletlen, hogy a diktatúrák vonzódnak a biztonsági-társadalomvédelmi büntetőjoghoz és nem véletlen, hogy a kezelő büntetőjogból kiábrándultak a szociális-jóléti államok. Mindkét esetben az történik ugyanis, hogy a büntetőjogi beavatkozás megszünik a sértett közösséggel való szolidaritás lenni. Egyik esetben a büntetőjog csak az államhatalom érdekeivel szolidáris, és az egyénre nincs tekintettel. A másik esetben pedig csak a tettessel törődik, de megváltani akarja még akarata ellenére is. Ahogy egyik esetben az állammal való szolidaritás, a hatalommal való szolidaritás "közösség és társadalomvédő" álorcát ölt, a másik esetben a tettes személyiségének "karbantartása" teszi a hatalomnak kiszolgáltatottá az embert.

A megtorló, tettarányos büntetőjog eszméje visszatérést jelent a klasszikus büntetőjog demokratikus hagyományaihoz. Mégpedig azért, mert mint láttuk, a büncselekménnyé nyilvánitás alapja a közösségi elitélés, a közösségi felháborodás, a közösségi elmarasztaló értékitélet és a megtorlás ehhez képest ezt a felháborodást, ezt a tiltakozást, eztaz emocionális reagálást racionalizálja büntetés révén. Miért kellene emocionális alapjaitól megfosztanunk a közösség reagálását amúgyis racionalizáló büntetőjogot? A tudomány nevében? Inkább azt kell tudomásul vennünk, hogy

a társadalom, a közösség érzelmei ugyanolyan realitást jelentenek, ugyanúgy társadalmi tények, mint amit szokásosan annak minősitünk. Sőt: adott esetben, a megtorló büntetőjog esetében éppen a büntetőjogi szabályokkal való közösségi azonosulás biztositékáról van szó. A büntetőjog társadalmi teljesitményét éppen az biztosithatja,hogy a közösség felháborodásának a büntetőjogi tilalom mintegy a meghosszabbitása, a büntetőjogi büntetés pedig a közösség megtorlásigényét elégiti ki. A büntetőjog demokratizmusa azt jelenti, hogy a büntetőjog a közösségi elitélést teszi meg a diszkriminálás alapjává és a közösséggel szolidaritást vállalva a megtorló büntetés révén racionalizálja a közösségi felháborodást. Emocionális alapon a társadalom és a közösség sokkal intenzivebben és biztosabban azonosul a büntetőjog intézményeivel, mint bármilyen elvont eszmei alapon. Demokrácia és megtorlás ezek szerint nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező fogalmak. Diktatura és megtorlás /büntetőjogi és erkölcsi értelemben/ viszont egymást kizáró fogalmak, mert túlhajtani és államilag felkelteni a gyűlöletet a leszámolás érdekében nagyonis átlátszó manipuláció: a megtorlás fogalmi álcája mögött ott van a célbüntetés. A célbüntetés a leszámolás, felszámolás és likvidálás érdekében.

6./ A büntetőjog sorozatosan és állandóan ki volt téve a determinizmus csábitásainak. Az ötvenes évek nyilt önkényuralma alatt ezt a funkciót a filozófia látta el, mai paternalista államszocializmusunkban pedig a kriminológia, illetve egyes kriminológiai iskolák látják el ezt a feladatot. A büntetőjogelmélet, illetve a büntetőjogi dogmatika ellenállt ennek a csábitásnak, hiszen összeomlott volna egész fogalmi rendszere. Totális determinista alapon ugyanis nincs mit kezdeni a büntetőjogi beszámithatóság, illetve bűnösség intézményével. Totális determinista alapon ugyanis a bűntettes vagy azért nem felelhet tetteiért, mert személyiségének kriminális minősége, elmebetegséghez hasonló személyiségzavara csak biztonsági-gyógyitó-védelmi intézkedést in-

dókol, tesz szükségessé, vagy azért nem felel, mert a bűnözés olyan társadalmi produktum,amiért a társadalom felelős, a társadalmilag determinált egyént felelősségre vonni viszont igazságtalan. Ezért a bűnözés társadalmi determináltságának kriminológiai tétele nem róhatja fel az egyénnek erkölcsi alapon a tettét, hanem kénytelen a büntetőjogi megtorlást és egyáltalán a jogot a társadalmi igazságtalanság történelmileg szükségszerű megjelenési formájának deklarálni, viszont a beavatkozást ugyanakkor szükségesnek tartani, de megfosztani erkölcsi tartalmától és olyan funkciót, olyan célt tulajdonitani a büntetésnek, ami tisztán védelmi-biztonsági jellegűvé teszi. A determinizmus kezében kézen közön eltünik a felelősség és csak felelősségre nevelés létezik, eltünik az erkölcsi szemrehányás és megtorlás, helyébe pedig a célracionális, hatékony védelmi intézkedések, biztonsági intézkedések lépnek. Célkövetés és hatékonyság a determinizmus vezérfogalmai, amelyek a büntetőjogi beavatkozás legitimitását is a célmegvalósitásban és a hatékonyságban látják.

A büntetőjogi dogmatika és a pozitiv jog sok kompromisszumot tett ugyan, de alapvetően nem adta fel a megtorló büntetőjog pozicióját. Hiszen megtartotta mind a beszámithatóság, mind a bűnösség fogalmait. Tette ezt joggal. Joggal, mert sem elméletileg nem helyes a teljes deterministа bűnözésmagyarázatból levont büntetőjogi következtetés, sem gyakorlati bizonyiték nincs arra nézve, hogy a tisztán védelmi-biztonsági intézkedések, vagy gyógyitó-kezelő eljárások hatékonyabbak lennének a hagyományos megtorló büntetésnél. A jogi tapasztalat, amit a kriminológia nem vett mindeddig figyelembe bűnözéselméleteinél, azt bizonyitja, hogy az ember értelmes és erkölcsi lény lévén választani tud jó és rossz között,illetve ez a választási képessége létezik és megvan. Még a büntettesek esetében is. A belátás és a felismerés /nem is beszélve az erkölcsi meggyőződésről/ lehetővé teszi a választást. Ennek a képességnek ellene mondhat a konkrét eset konkrét választása, de azt még soha senki nem bizo-

nyitotta, hogy aki egyszer engedett a csábitásnak, az minden csábitásnak engedett élete során, vagy engedni fog a bűn csábitásának életútja során. Ez a gyakorlati jogi tapasztalat kényszeritette ki nálunk az un. puha determinizmus elfogadását és szinte általánossá válását a büntetőjogi elméletben. Tegyük fel, hogy a választás szabadsága illúzió, mint ahogy egyes deterministа filozófusok állitják. Lehet. De nagyon célszerűen és hatékonyan kihasználható és azonositható illúzió, ami társadalmi és tömeges méretekben lehetővé teszi a jogkövetést. A büntetőjogelméletnek nincs oka és nincs alapja arra, hogy feladja pozicióit és deterministа alapon épitse át alapvető fogalomrendszerét, főleg pedig felelősségi rendszerét.

Nem minden irónia és önirónia nélkül jegyzem végül meg, hogy a kriminológia tanácsait leginkább követő skandináv államokban a kezelő büntetőjogtól való radikális elfordulás szemtanui lehetünk. Tanulságos ez azért, mert a kriminológia tanácsára bevezetett kezelő eljárások kritikáját kriminológiai elemzésekre támaszkodva végzik. Éppen a hatékonyságvizsgálatok eredményeire támaszkodva, aminek jegyében az igazságossági alapelvekről lemondottak volt. Raimo Lahti igy foglalja ezt össze: "Az egyén kényszerkezelése, tekintet nélkül arra, hogy az igazságszolgáltatás, a szociálpolitika, vagy az egészségügyi ellátás hatáskörébe tartozik-e, a hatvanas évektől egyre erősebb kritika tárgya lett... Az elmúlt évtizedben a skandináv országokban és másutt végzett vizsgálatok a társadalmi szankciók egyénre gyakorolt megelőző hatásával foglalkoztak. Összességükben a tanulmányok nem mutattak elhatároló különbséget a különböző /megtorló és kezelő/ szankciók reszocializáló hatásaiban. /Current trends in Criminal Policy in the Scandinavian Countries. in: Crimen and Criminal Policy in Sweden, Stockholm, 1985. Report No.19./ Az idevonatkozó vizsgálati eredményeket Gönczöl Katalin számos tanulmánya ismerteti, de mindeddig nem kapott szerintem megfelelő visszhangot. Ez annál sajnálatosabb, mert szokás erről a ten-

denciáról úgy beszélni, mint a megtorló büntetés rangjáért küzdő konzervativ politikai fordulat következményéről, illetve az ezzel való egybeesésről.

8./ Összegezni szeretném az eddig elmondottakat. Szerintem büntetőjogi gondolkozásunknak "paradigmát" kell változtatnia. Ennek a paradigmának első eleme ahhoz a változáshoz kapcsolódik, amely a képviseleti demokráciát, az államhatalmi ágak megosztását, a jogállamiságot teremti majd meg. Ebben a demokratikus fordulatban a szocialista demokrácia végre tartalmi meghatározást nyer: a politikai hatalom és az alkotmányos rend a népfelség elvét követi, képviseleti demokráciában fejeződik ki, az államhatalom korlátozását intézményesen garantálja a hatalmi ágak megosztása, a jogállamiság pedig a törvény és jog uralmát jelenti és nem az ideológiai elkötelezettségű államapparátus működését. Ez a változás remélhetőleg újra bekapcsol bennünket az európai kultúra vérkeringésébe, segitheti társadalmi-történelmi felzárkózásunkat a fejlett világhoz, nemzetünk európai emancipálódását segitheti elő egy igazi közösségi társadalom, civil társadalom kialakaulásával. A paternalista gondoskodó állam szoritásából emancipálódó nemzeti közösségünk hatékonyan képes lesz a hatalom és államhatalom ellenőrzésére.

Ennek büntetőjogi következményeit áttekintettem, de szükségesnek tartom a lényeges konzekvenciák megismétlését. Szakitanunk kell mindenekelőtt azzal a latens vagy kimondott gondolatmenettel, amely a büntetőjogot egyszerűen eszköznek tekinti, olyannak, amely elvileg korlátlan és elvileg a korlátlan hatalmat szolgálhatja. A büntetőjog demokratikus eszköz a bűnözés elleni társadalmi küzdelemben: olyan eszköz, amely demokratikus, történelmileg igazolt kulturális-politikai értékek hordozója. Ennek a sajátosságnak alapján nem csak a beavatkozás eszköze az egyén életébe, hanem egyúttal a büntettesek magna chartája is. Erről az utóbbiról még bővebben is szólok. Éppen arra való tekintettel, hogy az egyén életébe történő beavatkozás demokratikus korlátait és nem

csak a közjogi-politikai rendszerhez kötődő demokratizmust lássuk, le kell számolnunk egy hagyományos kriminológiai és büntetőjogelméleti gondolatmenettel. Arra gondolok, hogy bűncselekménnyé nyilvánitásról és büntetésről beszélve mindig adottnak tekintettük a "társadalmi érdekű" beavatkozást és ezt mindent igazoló, mindent eltakaró lepelnek hittük. Ebben a gondolatmenetben megengedhetetlenül egybemosódott társadalom, állam, hatalom és ennek érdekei. Ez a tagolatlanság nem csak szerkezeti hibája volt az elméletnek,hanem ideológiai funkciója volt a mindent igazolás a társadalmi érdekkel. Ha nem is ilyen ideológiai céllal, de mindenesetre ilyen tagolatlan egybemosással éppeh legutóbb találkozhattunk a már emlitett Siófok-i konferencián, aminek bevezető előadása Társadalom és felelősség volt. Ennek a büntetőjogunk jövőjét is felvázoló, az igazságszolgáltatás és bűnmegelőzés rendszerét is alaposan kifejtő előadásnak birálatát nem mellőzhetem. Ez a birálat átvezet az első paradigmától a másodikhoz.

II. AZ EMBERIJOGOK, A SZABADSÁGJOGOK ÉS A BÜNTETŐJOG

1./ Vigh József nagyon részletes és alapos gondolatmenetének számos részletkérdésével, amit siófoki előadásában elmondott, egyetértek ugyan, de azzal a társadalomfelfogással, amelynek lényeges konzekvenciái vannak a büntetőjogban, nem tudok azonosulni. Ez a társadalomfelfogás nagyon egysikú, mégpedig abban, hogy a büntetőjogi felelősség és felelősségrevonás társadalmi alapjaiban csak a társadalmasulás folyamatáról beszél. Arról, hogy a nagy társadalom hogyan szerveződik közösségek és kisközösségek közvetitésével és ennek során, ennek eredményeként hogyan rendeli alá magának a társadalom az egyént. Egyén és társadalom viszonyában azonban a büntetőjogi felelősség szempontjából nem csak társadalom és egyén létezik, hanem a közösségek és kisközösségek szerkezete mellett ott van az államhatalom is. Ezen túl

pedig egyén és társadalom viszonyában a történelmi fejlődés során nem csak ez az alárendelődés és alkalmazkodás létezik, hanem kölcsönhatás is. Az egyén vissza is hat a társadalomra. Ezt a folyamatot a filozófia és szociológia individualizálódásnak nevezi. Az individualizálódásnak az alapja az érdek, és ennek kifejeződési formái, amelyek másra vagy többre késztetik az egyént, mint pusztán alkalmazkodásra, alárendelődésre egy központi akarattal szemben. Az individualizálódás fontos kifejeződése, tárgyiasulása a társadalmi értékek rendszere - igy többek között az erkölcs is -, amelyek ugyan csak növelik az egyén autonómiáját; ugyanis értékorientált viselkedést tesznek lehetővé, ami nem esik feltétlenül és mindenképpen egybe a központi akarattal, vagy a "társadalmi érdekkel". Az individualizálódás tárgyiasulása az a történelmi-társadalmi tapasztalat is, ami a kulturában rögzül, igy többek között a jogi kulturában.

Gondoljunk csak az emberi jogokra, amelyek gátat szabnak annak, hogy a társadalom, vagy állam minden további nélkül magának alárendelje az egyént. Éppen ez az individualizálódás magyarázza azt, hogy létezik konformista és nem-konformista viselkedés, továbbá azt, hogy a nem-konformista magatartást a társadalomnak tolerálnia kell. A felelősség oldaláról, tehát a büntetőjog, de a kriminológia oldaláról sem úgy merül fel a kérdés, hogy az ember akarata determinált-e vagy sem, hanem úgy, hogy van-e választási szabadsága? Ezt a választási szabadságot ugyanis nem szabad csak a pszichológiai-akarati folyamatok oldaláról vizsgálnunk, hanem az individualizálódás fényében, abban az összefüggésben ugyanis, hogy az individualizálódás objektivációi - mint amilyen az egyidejűleg létező több értékrend, az erkölcs, az emberi autonómiát és szabadságot garantáló emberi jogok - mind a választás szabadságának társadalmi feltételeit biztositják. Az embernek ezt a társadalmi-történelmi szerzeményét ugyanúgy, mint a célkövető magatartást lehetővé tevő pszichológiai szerzeményét egyidejűleg és egyforma súllyal kell figyelembe venni. Ezek az alapjai ugyanis az egy-

oldalú társadalmiasodással szemben az ember és társadalom kölcsönhatásainak.

A felelősség kérdései kapcsán a kölcsönhatás hangsúlyozását azért tartom lényegesnek,mert mind a kötelező állami normák /büntetőnormák/ kialakitása, mind a normasértő viselkedés következményeinek megállapitása és alkalmazása során érvényesülnie kell az emlitett kölcsönhatásnak. Nem lehet tehát zárójelbe tenni a büntetőjogi normák értékhordozó szerepét, azt ugyanis, hogy mennyiben felelnek meg egy plurális értékrendszernek, hogy mennyire demokratikus módon, tehát konszenzusra épitve irnak elő az egyén számára kötelezettséget és mennyire veszik figyelembe az emberi és állampolgári jogokat és mennyire tisztelik a szabadságjogokat. A büntetőjog tudományának kritikai tudománynak kell lennie, ha nem akar egyszerűen a mindenkori hatalom szolgáló leánya lenni és még csak fel sem vetni a helyes jog kérdését. Mint Szaltikov-Scsedrin profeszszora, aki nem rendült meg még akkor sem, amikor tanitásával szemben, hogy ti., az igazságszolgáltatás földi megtestesülése a kilencágú kancsuka, a cári ukáz egy tollvonással elrendelte a hatágú kancsuka használatát.

Társadalom-állam-közösségek és egyén viszonyában nem szabad a jövőben az egyént úgy felfognunk, mint mindenben konformizmusra kötelezett lényt. Hanem úgy kell látnunk, mint emberi és polgári jogokkal rendelkező személyt, akinek emberi és polgári jogai ugyanúgy érvényesek, mint az állami-társadalmi törvények.

Ahogyan nem tudok egyetérteni azzal a társadalomfelfogással, amelyből kimaradt az egyén és társadalom kölcsönhatása, az emberi jogok és a demokrácia analizise, nem lehet egyetérteni a büntetőjog olyan eszközként való felfogásával, amely tetszése szerint szabhatja át a bűntettes egyén személyiségét. Vigh József emlitett előadásában kritikus éllel állapitja meg, hogy a neoklasszikus elméletek a "kezelési elméletek állitólagos csődjére" hivatkozva elevenitik fel a megtorlás elméletet és a kezelés helyett előnyben részesitik a törvényességet, egyenlőséget és

jogállamiságot. Márpedig szerintem éppen ez a dolgok veleje! Az nevezetesen, hogy a büntetőjog fellázadt a kriminológia mindenhatóságának tudományos mitosza ellen és felismerte, hogy nemcsak okosan, hanem igazságosan kell kialakitania a büntetőjogi felelősség rendszerét. Igazságosan abban az értelemben, hogy a büntetőjognak vannak olyan értékei, olyan történelmi tapasztalatot rögzitő kulturális hagyományai, amelyeket nem lehet figyelmen kivül hagyni. A büntetőjog által hordozott értékek tehát nem teszik lehetővé a kriminológiai felismerések minden további nélküli átvételét. A büntetőjogi értékek a szűrő szerepét játszák: szelektálnak a kriminológiai felismerések jogi érvényesitésénél.

Éppen ezek az értékek - törvényesség, jogegyenlőség, jogállamiság - szabnak korlátot az egyoldalú "társadalmasitásnak", az egyén abszolut közösségi és szolgai, állami alárendelésének és ennek révén ezek az értékek teszik a büntetőjogot nem csak a kriminalizálás eszközévé, hanem a személyes szabadság és egyéni szabadság magna chartájává a bűntettesek esetében. A közösségnek nem lehet az egyént elméletileg sem korlátlanul alárendelni, az egyént nem lehet büntetőjogilag sem korlátlanul az államnak alárendelni. Nem lehet tehát az egyént tetszés szerint szocializálni vagy reszocializálni, a mégoly helyesnek tartott hivatalos értékeknek alárendelni, erőszakkal formálni vagy személyiségét átformálni. Az egyénnek joga van a különbözőségekhez, joga van másnak lenni, mégpedig akkor is, ha magatartását kriminálisnak deklaráljuk.

2./ Feltűnő és szembetűnő, hogy büntetőjogtudományunk mennyire mellőzte az utóbbi időkig az emberi jogok, az ember szabadságjogainak elemzését. Azt nem állithatom, hogy létezésükről nem vett tudomást. Hiszen a büntetőjogi dogmatikában a rendszeralkotás alapvető gondja éppen az volt, hogy a felelősségrevonást a létező legalitás keretei között objektiv ismérvekkel körülbástyázza és igy nyújtson garanciát az egyénnek az önkényes jogalkalmazás ellen. A büntetőjogi dogmatika tehát saját eszközveivel vivta a garanciákért a maga szabadságharcát. Ez a küzdelem azonban félszárnyú, felemás, mert ahol maga az alkotmány "lebegő", ott az alkotmányban biztositott szabadságok is lebegő állapotban vannak és nem jelentenek biztos hivatkozási alapot. Ezt a bizonytalan és ellentmondásos helyzetet Király Tibor mind az anyagi büntetőjog, mind az eljárásjog tekintetében kitűnően elemezte már emlitett tanulmányában. Ez a tanulmány nyitás volt ahhoz, hogy a büntetőjogot újra alkotmányos-közjogi összefüggéseiben vizsgáljuk. Közelebbről pedig nyitánya volt annak, hogy az emberi jogok és személyes szabadságjogok büntetőjogi következményeit kellő súllyal figyelmünkbe ajánlja.

A helyzet felemássága azért tanulságos számunkra, mert hiszen a magyar törvénytárba 1976-ban bekerült az emberi jogokról szóló Egyetemes Nyilatkozat és Egyezségokmány, tehát biztos hivatkozási alapnak kellett volna lennie. Kellett volna, de nem volt, mert ezeknek a szabadságjogoknak és szabadságoknak mindaddig nincs tényleges garanciája, amig közjogi és alkotmányos viszonyaink el nem mozdulnak a demokratikus szocializmus irányába, amig "az intézményesült szabadság" állapotába el nem jutunk.

3./ Az előző fejezetben elősoroltam azokat a közjogi-alkotmányos biztositékokat, amelyek garantálják a büntetőjog demokratizmusát /a népszuverenitást, a képviseleti demokráciát, az államhatalmi ágak megosztását, a birói függetlenséget, a biróságok védelme alatt álló szabadságjogokat, a jogállamiságot, törvényelőtti egyenlőséget/. Az emberi jogok és egyéni szabadságjogokról beszélve szükségesnek tartom ezek számbavételét is, hiszen hatályos jogként ezek viszonylag szűk réteg előtt ismertek. A legegyszerűbbnek tűnik számomra, hogy azt a rendszert ismertessem, amiben alkotmányos reformunk során kivánatos ezeknek a már létező jogoknak elhelyezése.

Felfogásom szerint az alkotmányban fel kell sorolni az Egyetemes Nyilatkozatban és az Egyez-

ségokmányban szereplő szabadságjogokat és szabadságokat, amelyek minden embert megilletnek. Ezt követően kell rendelkezni azokról az általános garanciákról, amelyek az alapjogok tiszteletben tartását biztositják és azokról a büntetőjogi, büntetőeljárási és igazságszolgáltatási intézményekről /alapelvekről/, amelyek a megengedett törvényes korlátozások körében is áthághatatlanok.

A szabályozás általam ajánlott logikáját követve, először is a szabadságjogok felsorolását kell adni. Nem szövegszerűen, de tartalmilag és nevesitve a következőkre gondolok /zárójelben megnevezem az Egyetemes Nyilatkozat /ENy/ és a Nemzetközi Egyezségokmány /NE/ artikulusait/:

a/ A Magyar Népköztársaság országlakóinak joguk van az életre, a személyes szabadságra, személyes biztonságra és egyenlő méltóságra. /ENy. 1. és 3. cikk; NE. 6. és 9. cikk./

b/ Az ország-lakóknak joguk van a háboritatlan magánéletre és családi életre, magánlakásuk, levelezésük és telefonbeszélgetéseik nem háborgathatók. /ENy. 12. NE. 17./

c/ Nézetei miatt senki sem zaklatható. /NE. 19./

d/ Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. /ENy. 18. NE. 18./

e/ Mindenkinek joga van a véleménynyilvánitás, véleményterjesztés és a véleményalkotás szabadságára. /ENy. 19., NE. 19./

f/ Az ország-lakókat megilleti a békés gyülekezés szabadsága és a szabad társulás joga. /ENy 20., NE. 21., 22./

g/ A törvény előtt mindenki egyenlő és joga van egyenlő törvényes védelemre. /ENY. 7., NE. 26./

h/ Az ország-lakóknak joguk van a szabad mozgásra és lakhelyük szabad megválasztására, beleértve az ország elhagyását, illetve az ide való visszatérés jogát is. /ENy. 13. NE. 12./

i/ Senkit sem lehet szolgaságban tartani. /NE. 8./

A fenti 10 tételbe foglalt szabadságjogokat alkotmányos, törvényes és birói védelem alá kell helyezni.

Az alapvető szabadságjogok védelmi rendszerét "mélységben kell tagolni". Szükséges tehát az Alkotmánynak rendelkeznie arról, hogy ezek a jogok az Alkotmány védelme alatt állnak, különösen pedig az Alkotmány Biróság védelme alatt állónak kell őket tekinteni abból a szempontból, hogy egyrészt az alapjogoknak ellentmondó törvény semmis legyen, másrészt az alapjogok hatóságok vagy egyesek által történő megsértése esetén birói jogvédelemnek legyen helye. Ezzel eleget tennénk az Egyezségokmány minden ide vonatkozó, igen részletesen előirt eljárási szabályának. Ebben a körben tehát kimondanánk a szabadságjogok alkotmányos védelmét, az Alkotmánybiróság vigyázó felügyeleti jogát a törvényes garanciák felett és az állampolgárokat megillető birósági védelem, fellebbezés, valamint peticiós jogát. Szövegszerűen ez úgy nézne ki, hogy

"Az Alkotmánybiróság őrködik afelett, hogy az alapvető szabadságjogokat törvény ne korlátozza, hatóságok ne sérthessék, az országlakók pedig külön kérelemre, vagy anélkül is védelemre találjanak."

A szabadságjogok "mélységben tagolt védelme" itt nem érne véget, hanem következnének azok a rendelkezések, amelyek a személyes szabadságjogok védelme érdekében azokat a tilalmakat sorolnák elő, amelyek a büntető törvényeket és a büntető eljárás hatóságait korlátoznák a jogok tiszteletben tartása érdekében. A törvényt és hatóságokat korlátozó rendelkezéseket nem szövegszerűen, hanem tételszerűen igy képzelem:

a/ A szabadságjogok gyakorlását büntető törvény nem nyilvánithatja bűncselekménnyé;

b/ Nullum crimen sine lege! /ENy. 11., NE. 15./

c/ Nulla poena sine lege!

d/ Ne bis in idem!

e/ A bíróságok előtt mindenki egyenlő és joga van pártatlan és független bíróság előtt felelni tetteiért méltányos és nyilvános tárgyalás során. /ENy. 10., NE. 14./

f/ Mindenkit ártatlannak kell tekinteni mindaddig, amig ügyében törvényes birói itélet bűnösségét ki nem mondja. /ENy. 11., NE. 14./

g/ Senkit sem szabad önkényesen őrizetbe venni, letartóztatni. Őrizetbe vétel vagy letartóztatás esetén az országlakóknak joga van arra, hogy bírósághoz forduljanak és ügyükben ésszerű határidőn belül tárgyalást tartsanak. /ENy. 9., NE. 9./

h/ Akit önkényesen letartóztattak, vagy fogvatartottak, avagy ártatlanul elitéltek, joga van a méltányos kártéritésre. /NE. 9. és 14./

i/ Senkit sem lehet kinvallatásnak vagy kegyetlen, embertelen megalázó bánásmódnak alávetni sem büntető sem egyéb eljárásban. /ENy. 5. NE. 7./

j/ Senkit sem lehet kegyetlen, embertelen, megalázó büntetésnek alávetni. /NE. 7./ Senkit sem száműzni. /ENy. 9./

k/ A halálra itéltnek joga van kegyelmet vagy büntetése megváltoztatását kérni. A halálbüntetést minden esetben meg lehet változtatni. /NE. 6./

l/ A szabadságvesztésre itéltek nem tarthatók szolgaságban. Munkájuk ugyanolyan elbirálás alá esik, mint mindenki másé. Joguk van méltóságuk tiszteletben tartására és arra, hogy őket megjavitásukban segitsék, társadalmi beilleszkedésüket előmozditsák. /NE. 8. és 10./

m/ Büntető ügyekben igazságszolgáltatást csak bíróságok gyakorolhatnak. Senki sem vonható el az ügyében illetékes bíróságtól.

n/ Mindenkit megillet a védelem joga. Anyanyelvét mindenki szabadon használhatja. A részorultnak joga van ingyenes jogi képviseletre.

o/ A szabad mozgás és tartózkodás joga, a gondolat és lelkiismeret szabadsága, a véleménynyilvánitási-, gyülekezési és társulási szabadság csak akkor korlátozható, ha joggal való visszaélést jelentenek, s igy sértik mások jogait, a közerkölcsöt, közbiztonságot vagy közegészséget.

A szabadságjogok törvényes-alkotmányos védelme büntető rendelkezések elősorolását is megkivánja. Igy nevezetesen bűncselekménnyé kell nyilvánitani minden olyan gonosztettet, amely háborúra uszit, nemzeti, faji, nemzetiségi, vallási megkülönböztetésre és ellenségeskedésre, vagy erőszakra izgat. /NE. 20./

4./ Az emberi és állampolgári szabadságjogok a büntetőjog, az eljárásjog és az igazságszolgáltatás rendszerében számos módositást kivánnak. Legfontosabb elméleti következményének, büntetőjogelméleti konzekvenciájának azt tartom, hogy a kriminológiai ihletésű tettesbüntetőjogi paradigmával leszámoljunk. A jognak nem aszerint kell büntetni ami vagyok, hanem aszerint, amit tettem. Ez a klasszikus büntetőjogi hagyaték az egyedüli biztositék arra, hogy a büntetőjog ne legyen sem pszichológiai, sem politikai minősités alapján a leszámolás eszköze. Világosan és egyértelműen le kell szögeznem, hogy a kriminológiának, főleg pedig a pszichológiának nincsenek olyan biztos támpontot nyújtó tudományos felismerései, amelyek a személyiség minősitésére alkalmasak. A kriminális személyiséget magát /feltéve, de meg nem engedve, hogy van ilyen is/ csak tettre vonatkoztatva lehet definiálni. Mindazok a sajátosságok, amelyeket eddig a bűntettesekre nézve sikerült empirikusan kimutatni, önmagukban nem kriminális sajátosságok. Európában legalábbis Pinatel professzor "kriminális személyiségmag" elmélete a legismertebb és legnagyobb hatású elmélet. Szerinte a kriminális személyiségmag elemei az egoizmus, a labilitás, az agresszivitás és az érzelmi sivárság. Ezek viszont sem külön-külön, sem együttesen nem kriminális

sajátosságok, hiszen tulajdonságként nem bűntetteseknél is előfordulnak. Furcsa volna, ha nem számolnánk le véglegesen a kriminológia által inspirált tettesbüntetőjogi szemlélettel éppen akkor, amikor maga a kriminológia is radikálisan szembefordult ezzel az eszmerendszerrel. A kezelési elméletek csődje pedig azt jelenti, hogy sem a pszichológia, sem a pszichiátria, vagy pedopszichológia nem tud mit kezdeni ezekkel a személyiségvonásokkal, akkor, amikor bűntetteseknél észleli őket. Legyen a büntetőjog kisérleti terepe a személyiségformálásnak? Vegyen át olyan funkciókat, amelyeket azok az intézmények sem tudnak teljesiteni, amelyeknek hivatásbeli kompetenciájuk van a személyiségformálásra és kezelésre? Ez a büntetőjog olyan társadalmi szereptévesztés lenne, amely megengedhetetlen, hiszen nem ez a társadalmi rendeltetése. A büntetőjog nem kisérleti terepe a személyiségformálásnak. Éppen a kriminológiai kutatások mutatták ki, hogy a kényszergyógyitás és kényszerkezelés éppen a kényszer alkalmazása miatt még akkor sem lehet sikeres, ha azt egészségügyi vagy szociális szolgáltatások keretében rendelik el és végzik. Mégpedig azért, mert a kényszer nem támogatja a gyógyulást vagy személyiségváltozást ott, ahol a páciensi viszony is csak ritkán segit.

A kezelés tárgyává degradált egyént azért helyesebb és humánusabb megtorló büntetéssel sújtani, mert a tettarányos büntetés tiszteletben tartja még a kriminális személyiségét is. Ezt nem csak a büntetőjogi rendszer tettközpontúsága kivánja, hanem az emberi méltóság tiszteletben tartásáról rendelkező emberi "szabadságlevelünk" is. Hiszen ezek értelme nem az, hogy az egyébként is tiszteletre méltó személyeket tiszteljük, hanem éppen az, hogy minden embert tiszteletben tartsunk, még ha erre nem is méltó. A személyes szabadsághoz ugyanis hozzátartozik a különbözőség joga, jog arra, hogy más legyek. Csak arra nincs senkinek joga, hogy tiltott és bűncselekménynek minősülő tettet kövessen el.

A tettesbüntetőjogi szemléletnek logikus következménye a személyiségadekvát büntetés, vagy

intézkedés követelése. Ennek viszont nincsenek kritériumai. Ennek folytán tárgytalannak is kell tekintenünk ezt a követelést. Ezzel szemben viszont büntetőjogi gondolkozásunkba érvényes követelménynek tűnik a büntetések individualizálása. Erről azt mondják, hogy alkalmas a formális jogi egyenlőséggel teremtett tényleges egyenlőtlenség korrigálására. Ezt ésszerű kompromisszumnak tartom, ha pontosan meghatározzuk azokat az objektiv kritériumokat, amelyek alapján egyenlő esélyt adhatunk. Például a vagyoni helyzetet. Olyan szubjektiv személyi státusnak viszont, mint például a párttagság, tisztázhatatlan a szerepe az individualizálásban. Ha ugyanis valaki kommunista, ez szólhat ugyanúgy szigorúbb, mint enyhébb megbüntetése mellett.

A kiszabott büntetések végrehajtásánál, különösen pedig a szabadságvesztés során az elitélteknek rendelkezésre kell bocsátani minden lehetőséget, hogy lelki egészségüket megóvják, családi és társadalmi kapcsolataikat ápolhassák, tanulhassanak és művelődhessenek. Ezeket szolgáltatásként kell és lehet megszervezni, de nem kötelezően előirni. A büntetésvégrehajtást humanizálni kell és nem célprogramok végrehajtására kell megszervezni.

III. POLITIKAI VEZÉRESZMÉK ÉS BÜNTETŐJOGI VEZÉRESZMÉK

1./ Eddigi fejtegetéseimből egyértelműen kitűnik, hogy a jogállamiság politikai-közjogi vezéreszméjének és az emberi jogok, személyi szabadságok vezéreszméjének szakmai-diszciplináris jelentőséget tulajdonitok. A szakmai-diszciplináris jelentőség alatt azt értem, hogy a tételes büntetőjog, büntető eljárásjog és igazságszolgáltatás rendszerében ennek konzekvenciáit le kell vonni, másrészt azt értem - és ennek legalább ilyen jelentőséget tulajdonitok -, hogy büntetőjogi gondolkozásunkat ennek megfelelően kell kialakitanunk. Amit valamikor a kriminológiáról mondottam, hogy ti. a bűnözésről vallott felfogás alapvetően a társadalomfelfogástól, illetve

az emberképtől függ -, ez ugyanigy érvényes a büntetőjogtudományi gondolkozásmódra is. Mig azonban a kriminológia megtette a döntő tudományos lépést a kor szinvonalán való gondolkozás irányába, addig a büntetőjogelméletnél ez nem tapasztalható. A kriminológia ugyanis társadalomfelfogásban eljutott annak érvényesitéséig, hogy a bűnözés társadalmi jelenségéről szólva nem "kriminológiai zseb-társadalomelméletre", hanem a szociológia érvényes és aktuális eredményeire támaszkodva igyekszik a bűnözés társadalmi termelési módját megvilágitani. Egyszerűbben szólva: a kriminológia felismerte, hogy kriminálszociológiaként működhetik. A kriminológia azt is felismerte, hogy a bűntettesekről szólva csak kriminálpszichológiaként működhet. A szociológia és a pszichológia révén tehát a kriminológia kapcsolatot teremtett a kor tudományos gondolkozásmódjához. Mindez a büntetőjogelméletről nem mondható el.

A büntetőjogtudomány nagy teljesitménye kétségkivül a büntetőjogi dogmatika több, egyidejűleg érvényes rendszerének kidolgozása. Feltünő azonban, hogy a dogmatikai rendszerek érvényességének nincsenek objektiv igazságkritériumai. Az érvényesség egyedüli kritériuma az, hogy a dogmatikai rendszer ellentmondásmentes legyen. Ez érthető akkor, amikor zárójelbe teszszük a büntetőjog helyességének kérdését és az éppen adott pozitiv jogban gondolkozunk, abban tehát, hogy a dogmatikának a legalitás keretei között kell homogén egységet teremtenie. Hiszen a dogmatika funkciója ez: a jogértelmezés egységességét és homogenitását biztositani a jogi fogalomalkotás világában. Igen ám, de a mindenkori pozitiv jog előfeltevéseiből kiindulva érvényes rendszer nincs, mert világunkban a gyors jogszabályi, sőt igen gyors kódexváltozási világban következetes dogmatikai rendszer szinte elképzelhetetlen. Lehetetlen, mert a jogi változások a változó büntetőpolitikai elvárásokhoz igazodtak, de nem volt olyan politikai vezéreszme, amely a büntetőpolitikai változásoknak irányt szabott volna. Igy és ilyen körülmények

között a pozitiv joghoz képest minden dogmatikai rendszer egyidejűleg érvényes és érvénytelen is. Mivel a helyes jogról nincs érvényes büntetőjogelméleti elképzelés, a pozitiv jog ellentmondásos változásainak egyetlen rendszer sem képes megfeleni. A legalitáshoz ragaszkodva lehetetlen homogén rendszert adni, mert a pozitiv jog ellentmondásos és nem homogén módon változik és változott. Ha hiányzik a markáns büntetőjogi gondolkozás, ez azért van többek között, mert nincs markáns pozitiv büntetőjogi rendszer sem. A Csemegi kódex centenáriumán alkotott kódexre sok minden elmondható, de az, hogy markáns vezéreszméi lennének, ez a legnagyobb jóindulattal sem állitható. Ez egy tipikus hivatalnok kódex,amelynek alapvető aspirációja az volt, hogy megfeleljen a jogalkalmazás során szerzett tapasztalatoknak, de vezéreszme hiányában ez sem sikerült, mert a jogalkalmazói tapasztalatnak vonatkoznia kell valamire. Ha a valami ellentmondásos és követhetetlenül szétfolyó, akkor a rá vonatkozó tapasztalat értéke sem lehet vezéreszme.

A szocialista társadalmi - illetve hatalmi - rendszerhez kapcsolódó büntetőjogelméleti gondolkozásnak nem voltak olyan közvetitő elemei, mint amilyen a kriminológia számára a szociológia, illetve a pszichológia /vagy pszichológiai antropológia/ volt. Maradt "rendszer-homogén" közvetitő eleme a filozófia, mégpedig ennek is sztálini interpretációjú dialektikus és történelmi materializmusa. A helyes büntetőjognak igy nem marad más kritériuma, mint az osztálytartalom és a determinizmus. Ez a két gondolati-eszmei fogódzó azonban nem volt termékeny. Hatásosnak hatásos volt, hiszen az osztályharcos büntetőjog minden legális-pozitiv büntetőjogi és ezt igazoló büntetőjogelméleti érvelést elbir, a determinizmus pedig elbirja a nyilvánvaló igazságtalanságok szentesitését, hiszen aki a nép ellenségének minősül, determináltan választ és küldhető védelmi és biztonsági okokból internálótáborba, bitófa alá, vagy börtönbe ugyanúgy, mint a rendőrhatóság kényelmére börtön utáni biztonsági elzárásba. Sőt: a humanizmus nevében kényszergyógykezel-

hető, még ha nem is akar meggyógyulni, mert a hatalom ismeri egyedül a megváltás és boldoggátevés útját-módját.

A büntetőjogi dogmatika jó szándékai ellenére sem volt képes igaz és igazságos rendszereket alkotni, mert a nem legitimált pozitiv jog rendszeréhez volt kénytelen mindig alkalmazkodni. Ez is a funkciója! De a dogmatika nem maga a büntetőjogi elmélet! Még büntetőjogelméletünk legzseniálisabb képviselője, Viski László is foglya volt ennek az ördögi körnek. Gondoljuk csak meg, hogy máig ható legfontosabb dogmatikai felismerései is csak az általa felállitott dogmatikai rendszer egésze szempontjából érvényesek. Ennek a dogmatikai rendszernek vezérmotivuma volt ugyan a klasszikus büntetőjog garanciális, személyes szabadságot biztositó vezéreszméinek átmentése, mégis: dogmatikai tételei nyilvánvalóan nem igazolhatók a valósággal, nincs objektiv igazságkritériumuk. Miközben elvetette a személyes társadalomra veszélyesség fogalmát - politikai megfontolásokból helyesen - elfogadta és igazolta azt a nyilvánvaló képtelenséget, hogy a büntetőjogi szándéknak semmi köze a pszichológiai szándékhoz. Ha csak azt a tételt állitotta volna, hogy a büntetőjogi szándék a pszichológiai szándék csökevényes formája, akkor az empirikusan is igazolható valósághoz állt volna közel. De dogmatikai rendszere - a helyes klasszikus büntetőjogi elvek érvényesülése érdekében - valóságidegen régiókba tévedt. Egy olyan büntetőjogi rendszerben,amelyik a demokratikus társadalmi-hatalmi döntés helyett a társadalomra veszélyességgel akarja igazolni a bűncselekménnyé nyilvánitást, nem tehet mást a büntetőjogi dogmatika, mint azt, hogy csak céljaiban, szándékaiban, de nem elméletében marad koherens.

Jól tudom, hogy erre mi a dogmatika válasza. A bűnösség értékelő aktus kategóriája és nem keverhető össze a cselekményhez /cselekménytanhoz/ tartozó tényállási elemekkel. Ezt én is jól tudom, de azt is tudom, hogy cselekménytanunk mind a mai napig nem jutott túl a naturális cselekményfogalmon, illetve bio-pszichikai parallelizmus diktálta cselekményfogalmon. Nem jutott el a szociális cselekményfogalomig. Ezért aztán ellentmondás feszülhet az értékelő bűnösségfogalom szándéka és a naturális cselekményfogalom szándékeleme között. A filozófiai determinizmus nem segitett egy egységes emberkép, illetve emberfelfogás és az ehhez kapcsolódó emberi cselekvésfogalom kialakitásában. Ezért a büntetőjogi dogmatika legfontosabb elemei inkoherensek és igy a valóságban nem is tudhatnak koherenciát teremteni, holott ez volna jogalkalmazási feladatuk.

2./ Szembetűnő, hogy a büntetőjogelmélet mind a mai napig nem jellemezte pozitiv büntetőjogunkat. Az a jelző, hogy "szocialista", nem jelent útbaigazitást egyetlen olyan diszciplináris kérdésben sem, ami eligazitó szakmai értékelést adna. A magam részéről úgy látom, hogy a reform büntetőjogának, illetve egy demokratikus szocializmusnak olyan büntetőjogi rendszer felel meg, amely sajátosságaiban a klasszikus büntetőjoghoz áll közel. Ezeket a sajátosságokat azokhoz a gondolati absztrakciókhoz viszonyitva kell meghatároznunk, amelyeket a büntetőjog tudománya pólusokként határozott meg. Sorra veszem őket.

a/ A büntetőjognak tettbüntetőjognak kell lennie. A büntetőjognak a tett a központi kategóiája, mert a tett a társadalmi lét viszonyrendszerének és a személyközi viszonyrendszernek objektiv hordozója, kialakitója, módositója. Tett nélkül nincs termelés és nincs megszüntetés. A tett a "társadalom anyagcseréjének" aktiv hordozója. A büntetőjog különös része nem véletlenül szenteli figyelmét a bűncselekményeknek. A jogi beavatkozásnak csak objektiven létező és ellenőrizhető kritériumokon kell nyugodnia. A lopást lehet igy jellemezni, de a tolvajt nem. Voltak ugyan olyan kriminálpszichológiai elképzelések, amelyek a tettesek személyiségállapotára kivánták volna alapozni a jogi beavatkozást, de soha sem sikerült ennek objektiven ellenőrizhető,tárgyi alapot teremteni. Nem véletlenül, hiszen bármennyire autonóm szférának tekinthető az ember lelki-szellemi élete, létében és következmé-

nyeiben is mindig visszautal a cselekvésre, mint kiindulópontra. Az agresszivitást nem lehet általában büntetni, csak az agressziv cselekményeket, és sorolhatnám tovább.

Szokás ugyan azt mondani, hogy a törvény cselekményt büntet, de a bíróság mindig személyt sújt büntetésével. Ez azonban nem a tettesbüntetőjog mellett szóló érv. A bűntett elkövetése ugyanis az, ami tilos és nem az, hogy tettes vagyok. A büntetés ugyanis mindig tettre vonatkozik: ez a kiindulási alapja és ez a mérce a tettek közti különbségre nézve is. A büntetőjogi szabályok tettre vonatkoztatásának kettős garanciális jelentősége van. Egyrészt ez az alapja a törvény előtti egyenlőségnek, mert személyre való tekintet nélkül azért büntetnek, amit elkövettek. Másrészt ez a korlátja a felelősségnek,mert a büntetés mértéke a tett súlyához igazodik. A demokratikus szocializmusnak alapvető büntetőjogi regulája kell tehát legyen, hogy azért felelek, amit elkövettem és nem azért felelek, ami és aki vagyok. Az ebből folyó további regula pedig az, hogy felelősséget nem lehet személyi státusra, személyiségi sajátosságra alapozni. A büntetőjog és a büntetőjogi büntetés működési terepe a tettek világa és nem az életvitel, nem a beállitottság, nem a személyiségszerkezet, nem a pszichés alkat. A büntetőjog nem tolerálhatja a bűncselekményt, de tolerálnia kell mindazt, ami a személyiségi státus, a pszichés státus, jellem és beállitottság.

2./ A büntetőjog társadalmi funkciója a bűntettek jogi megtorlása és a megtorlás által a normák érvényességi tudatának fenntartása. Vissza kell állitani jogaiba az un. jogépségi büntetést. A megtorlás szó magyar etimológiai eredete a tor és torolni szóra vezethető vissza: a kiengesztelésre. A megtorlás a megsértett jog kiengesztelése és a jogi szabály érvényességének a szabálysértéssel szembeni nyilvános megerősitése. Ehhez, ti. a megtorláshoz képest beszélhetünk általános és különös megelőzésről. A büntetéssel fenyegetés és a kiszabott büntetés általános és különös meg-

előző hatását elméletünkben sikerült összekeverni a bűnözés társadalmi megelőzésével. A társadalmi megelőzésről később még szólok. A büntetőjog, illetve a működő büntetőjog általános megelőző hatása - a normaérvényesség tudatának megerősitése - nem véletlenül került újból mind a kriminológiai, mind a büntetőjogi elméletek központi helyére. Éspedig azért, mert a norma érvényességét akkor is nyomatékositani kell, ha maga a büntetéssel fenyegetés és az alkalmazott büntetések nem hatékonyak, vagy nem olyan hatékonyak, mint azt szeretnénk és elvárnánk. A generális megelőzés működésmódja az elrettentés, a büntetés elkerülhetetlenségének bizonyossága. Jó, ha a norma érvényességének tudatát más objektivációk - az erkölcs és szokás - motiválják. A joghoz járulhat erkölcsi és szokásbeli motiváció, de a jog önmagában is meg kell álljon. Ez az önmagában megálló jog az elrettentéssel is alkalmas szolgálni a generális visszatartást, ha már nincsenek egyéb motiváló tényezők. Nem szabad félnünk az erőszakot alkalmazó jognak elrettentő szerepet tulajdonitani, mert ez semmivel sem erkölcstelenebb, mint a jogszabályt megsérteni. Az erőszakot alkalmazó és kilátásba helyező jogra éppen azért van szükség, mert a jogsértés elkövetésénél hiányzanak azok a nemes motivumok, amelyeknek megléte esetén erőszakra nem kerülne sor. A megtorló és elrettentő büntetőjog pont azért ultima ráció, pont azért kerülhet végső soron alkalmazásra, mert minden más visszatartó erő csődött mondott. A büntetőjog nem pótolhatja és nem is helyettesitheti az erkölcsi meggyőzést, a nevelést, a jogtisztelő szokást. A büntetőjog nem vált meg, hanem megtorol, nem ad felmentést, hanem helyt kell állni előtte és bűnhődni kell a bűnért. A büntetőjogi büntetés tehát éppen ezért igenis konfliktus feloldó hatású. Le kell tudni azt, amit megérdemlek az elkövetett bűnért. Ez nem metafizika, hanem nagyon is reális folyamat, lelki-tudati folyamat.

A nevelő és meggyőző büntetés fogalmait a tényleges erőszak leplezésére találták ki. A büntetésről beszélve először is a büntetésről,

ennek hátrányt, malumot okozó hatásáról kell szólni, tehát a diferentia specifikáról és csak ezt követően esetlegesen nevelő és meggyőző mellékhatásairól, amik a kényszerhez és erőszakhoz esetlegesen járulnak. Ha nem igy volna, szükségtelen volt büntetőjogról beszélni.

Civilizált társadalom természetesen civilizációja, kulturája védelmében a megtorlásnál, az erőszak alkalmazásánál csak civilizáltan járhat el. Ezért tehetjük hozzá a büntetéshez, mint megtoráshoz azonnal az igazságos jelzőt. Azért, hogy jelezzük: a megtorlás nem korlátlan, hanem tettarányos. Ebben rejlik igazságossága. És hozzátehetjük a méltányos jelzőt is, hogy jelezzük: nem vak, nem tapintatlan, nem mértéktelen a megtorlás. A méltányosság alapján a büntetés figyelembe vesz olyan szempontokat is, amelyek az adott civilizáció értékrendjéhez hozzátartoznak. Például figyelemmel van az emnberi élet értékére, mint legfontosabb és legjelentősebb jószágra, tehát a megtorlás nem terjedhet még igazságossága esetén sem a fizikai megsemmisitésig. Méltányossági alapon a büntetőjogi megtorlás köteles figyelembe venni az emberi szabadság értékét és ehhez képest ennek korlátozása lehet a legfontosabb, legsúlyosabb büntetés: a szabadságvesztés. Ebben viszont benne foglaltatik az is, hogy ahol lehet, ott nem alkalmaz teljes szabadságkorlátozást, hanem csak olyan kötelmet ir elő, ami a személyes szabadság státusát csak részlegesen érinti /például közösségi munkavégzés/. A megtorló büntetések mértékét a bűncselekmények súlya szabja ugyan meg, de ez a mérce a bűncselekményekre kiszabható büntetések teljes eszköztárának - a büntetési rendszernek - viszonylatában állapitható meg.

A megtorlást jogaiba visszaállitva és a jogépségi büntetést úgy felfogva, hogy egyedül csak az igazságos és méltányos megtorlás járhat generális és speciális megelőző hatással -, azonnal kitűnik jelenlegi büntetési ideológiánknak az a hibája, hogy az enyhe büntetést nevelő hatásúnak, a súlyos büntetést pedig "joghátrányt okozónak" fogja fel. Ez világit rá a "nevelő büntetés" elméletének tarthatatlanságára. Hiszen a legsúlyosabb esetekben volna szükség igazán korrigáló nevelésre és nem az enyhe esetekben.

c/ A demokratikus szocializmus büntetőjoga nem lehet a politikai leszámolás és politikai elnyomás eszköze. Szükséges és elengedhetetlen tehát minden olyan állam elleni bűncselekmény reviziója, amely erre ad lehetőséget. Egyedül az alkotmányos közhatalom erőszakos megdöntésére és megváltoztatására törő, tehát céljaiban és módszereiben eleve antidemokratikus cselekmények pönalizálása kivánkozik egy új büntetőjogi rendszerbe. A "vélemény-bűncselekmények" a politikai demokrácia és egyúttal az emberi jogok /véleményszabadság és lelkiismereti szabadság/ pregnáns semmibe vételéről tanúskodnak, tehát nem foghatnak helyt új büntetőjogunkban. Itt egyedül a nemzetközi-történelmi tapasztalat által megerősitett és nemzetközi pönalizálási kötelezettségünket jelentő fasiszta tipusú cselekmények tarthatók fenn. Ugyancsak a történelmi tapasztalat alapján mondhatjuk, hogy államunk szuverenitásának kiárusitása - a régi jogunk felségsértése - kiván új büntetőjogi tényállást. Revizióra szorul a közrend és közbiztonság elleni támadások mai rendszere is. Igy különösen a sztrájk pönalizálását burkoltan előiró tényállások rostálása szükséges. Természetesen az új sztrájktörvénynek gondoskodnia kell az illegális sztrájk szankcionálásáról, de ennek nem kell büntetőjogi szankciónak lennie. A véleményalkotás, véleményformálás és véleménykifejtés sajtó vonzatai új sajtótörvényt kivánnak és ehhez képest a sajtóvétség új pönalizálását.

d/ A büntetőjog nem lehet tettesbüntetőjog, vagyis a büntetőjogi beavatkozást nem alapithatja szubjektiv, személyiségi kritériumokra. A személyiségi, szubjektiv tényezők figyelmen kivül hagyása nem a büntetőjog érzéketlenségének következményei, hanem éppen a személyiségi jogok, a személyi szabadság és az emberi jogok tiszteletben tartásának logikus konzekvenciái. A büntetőjog tettekről itélkezik és igy tények alap-

ján állapitja meg a büntetés mértékét. A büntetőjog korlátozhatja a személyi szabadságjogot, de nem szabhat határt az egyén autonómiájának. A kettő között lényeges a különbség. Mert az egyik közösségi státusát érinti, a másik pedig a személyiségnek azt a szféráját, ahol egyedüli kompetenciával az erkölcs bir. Ezért van az, hogy a büntetőjogi itélet nem erkölcsi itélet, hanem a tettben megmutatkozó erkölcsi rossz tárgyi mozzanataira alapozott következménymegállapitás. A birói itélet persze erkölcsi megitélés alá esik és a büntetőjognak van erkölcsi funkciója is, de nem feladata az erkölcsi itélet. A büntetőjog feladata az erkölcsi rossz tárgyilag is mérhető következményeinek elháritása vagy csökkentése.

A büntetést, a malumot nem lehet a tettesek szükségleteire alapozni. Nem lehet arra alapozni, hogy mivel neveletlen valaki, azt büntetéssel kell megnevelni. Nem lehet arra alapozni, hogy mivel beteg valaki, azt büntetőjogi úton gyógyitani kell. Nem lehet arra alapozni, hogy személyiségzavara büntetőjogi úton átrendezendő. Nem lehet arra alapozni, hogy mivel szociálisan elhanyagolt valaki, büntetőjogi úton gondoskodjunk szociális gondozásáról. Nem lehet arra alapozni, hogy mivel lelki sivárságban szenved, gondoskodjunk érzelmi gazdagitásáról. Ez a büntetőjogot - még egyszer hangsúlyozzuk, hogy éppen büntető jellege miatt - olyan funkciók átvételére kényszeritené, aminek teljesitésére képtelen. A jogi eljárás nem pedagógiai, nem pszichológiai, nem orvosi, nem pszichiátriai, nem szociálpolitikai eljárás.

A szabadságvesztés büntetés végrehajtása során természetesen gondoskodni kell az elitéltek lelki gondozásáról, lehetőséget kell nekik adni a tanulásra, művelődésre, a munkára és kötelező emberi-társadalmi kapcsolataik fenntartásáról is gondoskodni kell.Mindez azonban nem jelenti azt,hogy ezek a gondoskodó szolgáltatások a büntetésvégrehajtás céljai volnának. Nem lehet ezekből célt formálni, mert a büntetés kiszabásának, a börtönbe utalásnak nem ez volt az alapja. A tanulás miatt, a lelki gondozás miatt, a szociális gondoskodás miatt, a személyiség átformálás, vagy a családdal való kapcsolattartás miatt senkit sem lehet börtönbe csukni, ezt börtönön kivüli intézmények sokkal jobban ellátják. Nem szükséges tehát a tettesbüntetőjog érvelésmódjával, a személyre szabott büntetés céljával, a személy szükségleteivel indokolni egy humánus büntetésvégrehajtási rendszert. És nem szükséges egy humánus büntetésvégrehajtási rendszer szolgáltatásaiból a büntetési rendszer céljait faragni. Mert hát milyen módon lehet személyiségadekvát egy pénzbüntetés? Milyen nevelő célt szolgálhat egy egyszeri szóbeli megrovás? Hogyan rendezi át a személyiséget a kényszergyógykezelés?

A személyiségi jogok tiszteletben tartása nem a büntetőjogi büntetések humánus /nevelési, stb./ céljainak deklarálásával biztositható, hanem azzal, hogy a személyiségi autonómiát nem érintjük, adottnak vesszük a személyiséget és annak mentalitását, mindezt kényszerrel nem tudjuk és nem akarjuk átalakitani elvárásaink szerint, viszont mindarról gondoskodunk a szabadságvesztés végrehajtása során, amire egy ép embernek szüksége van.

Arányos, kiszámitható büntetés és humanizált büntetésvégrehajtás - ez felel meg a személyiségi jogok és személyi szabadságjogok, valamint emberi jogok tiszteletben tartásának.

e/ Bár nem szakterületem, mégis szólnom kell azokról a büntető eljárásjogi és igazságügyi problémákról, amelyek az anyagi büntetőjog reformjától elválaszthatatlanok. Ezek a problémák lényegében a személyi szabadság garanciái. A független és pártatlan biróságok és a klasszikus büntetőjogi elvek recepciója egymástól elválaszthatatlan. A személyes szabadság szükséges korlátozásának esetében /az eljárás bármely szakaszában/ ugyancsak gondoskodni kell törvényes ellenőrzésről úgy, ahogy ezt a Nemzetközi Egyezségokmány előirja. A kormánytól független és az igazságügyminiszter felügyeletétől mentes biróság bőségesen oldja meg az államhatalmi ágak megosztásának következményét kielégiteni. Nincs szerintem szükség egy kormánytól független ügyészi szervezetre, ha már

egyszer független bíróságokra biztuk a törvényesség garantálását. Az államnak, a kormánynak még a legtisztább törvényesség mellett is szüksége van saját apparátusára, hogy legális eszközökkel befolyásolni tudja a törvénykezést. Ez az eszköz a vádhatósági funkció. Ettől nem lehet megfosztani az igazságügyminisztert és ezt a funkciót nem lehet a törvényhozó testülettől függővé tenni. Büntető politikát nem ismerő kormány? Képtelenség. És képtelenség a vádhatósági funkciót speciális szerven - az ügyészségen - keresztül gyakorló törvényhozó testület is.

f/ Felfogásom szerint a büntetőjog a bűnözés elnyomásának, represszziójának eszköze. A normák érvényességének megtorlás útján való fenntartására még akkor is szükség van, ha egyébként megtaláltuk volna a bűnözés megelőzésének csodaszerét. Ezért sem - és nem csak ezért - szabad összekeverni és összemosni a megtorlás útján érvényesülő generális és speciális prevenciót a bűnözés társadalmi megelőzésével.

A büntetőjog nem alkalmas társadalmi problémák megoldására. Nincsenek eszközei arra, hogy azokra a folyamatokra és társadalmi tényekre hasson, amelyek a bűnözést előidézik. Ezt nem kell bővebben bizonyitani, hiszen a büntetőjog nem képes megfékezni az inflációt, nem képes megteremteni a teljes foglalkoztatottságot, nem képes a hátrányos helyzetűek anyagi és művelődési hátrányait megszüntetni. Ezért aztán nem igaz az a közkeletű koncepció, amely a társadalmi bűnmegelőzést a bűnüldözés és igazságszolgáltatás szerveinek kompetenciájába utalja. Ez a koncepció még abban a javitott formában sem volt hatékony, amelyik kijelentette, hogy a bűnmegelőzés társadalmi feladat, mert ez olyan társadalmi szervek hatáskörébe utalta azonnal, amelyek képtelenek és alkalmatlanok voltak a feladatok ellátására /Vöröskereszt, Nőtanács, KISZ, Szakszervezetek stb./. A társadalmiság a bűnmegelőzésben abban a formában sem megoldás, hogy a hatóságok önkéntes segitőkkel karöltve járjanak el. Ezek a mellékutas megoldások abban a szerkezeti hibában szenvedtek, hogy az állami feladatok társadalmasitásának politikai ideológiájából indultak ki, de nem vetettek számot a szakszerű elemzés követelményeivel.

A társadalmi bűnmegelőzés szerintem két dolgot jelent: egyrészt a potenciális bűnelkövetőket megakadályozni abban, hogy bűntettesekké váljanak, másrészt a potenciális bűntettek elkövetésének megakadályozását a bűnalkalmak rendszeres kontrolljával. A potenciális bűntettesek kiszűrésének nincsenek meg sem tudományos, sem gyakorlati eszközei. Ez még a kisebb baj. A nagyobb baj viszont az, hogy büntetőjogi hatóságoknak nincs joga potenciális bűntettesekkel foglalkozni, mert ez a személyes szabadság megsértését és a nullum crimen sine lege elvének flagráns megsértését jelentené. Mindezt a jogsértést nem lehet az emberek személyes érdekével igazolni, ahogy erre a paternalista-gondoskodó állam hajlana. Van viszont lehetőség a potenciális bűntettek megelőzésére a bűnalkalmak rendőrhatósági kontrolljával. Itt aztán érvényesülhet a fantázia és az önkéntes segitők igénybevétele. A pécsi, szolnoki és kecskeméti tapasztalatok biztatóak is.

Mi történjék a potenciális bűnelkövetőkkel? Tekintettel arra, hogy kiszűrésük büntetőjogi eszközökkel lehetetlen és sértené a személyes szabadságot, szociálpolitikai, mentálhigiéniai intézmények szolgáltatásai révén kell kisérletet tenni azoknak a szociális, pszichológiai-pszichiátriai, családi és egyéb problémák rendezésére, amelyek bizonyos rétegekben bizonyos egyének büntettessé válását előidézhetik. Szolgáltatásról beszélek és nem kényszerkezelésről vagy kényszerintézkedésről. A társadalom a maga rossz lelkiismeretét ne úgy kompenzálja, hogy a büntetőjogra ruház olyan feladatokat, amelyeket elmulasztott megoldani, a büntetőjognak és szerveinek pedig nem szabad társadalmi szerepcsere révén kezére játszani a társadalomnak lelkiismerete megnyugtatásában.

Mindeddig azt fejtegettem, hogy a működő büntetőjognak hogyan kell igazságosnak lenni és miért nem szabad a hatékonyságnak az igazságos-

ság, humanizmus, törvényesség, emberi és személyi szabadságjogok rovására menniök. Kijelölve a büntetőjog működési határait, szóltam a társadalmi bűnmegelőzésről is, ami kiegészíti a tényleges bűnözés kezelésére rendelt büntetőjogot. Most itt az ideje, hogy a hatékonyságról is szóljak. Úgy látom, hogy a bűnözés hatékony kontrollja egy átgondolt és jól működő bűnüldözési stratégiától függ. Most ennek néhány alapkérdését szeretném elemezni.

IV. A BÜNTETŐJOG HATÉKONYSÁGA AZ EREDMÉNYES BŰNÜLDÖZÉSTŐL FÜGG

1./ Úgy látom, hogy a kriminálpolitika egyrészt bűnmegelőzési politika, amely széles fronton érintkezik a társadalompolitikával és ezen belül a szociálpolitikával, másrészt alkotmányos reformjainkra számítva a jogállamiság kritériumai alapján az igazságszolgáltatás egész rendszerének új értékei szerint kijelöli a büntető felelősségre vonás eljárási rendjét, és a felelősségre vonás alapelveit. A kriminálpolitika része a bűnüldözési stratégia, amely szoros értelemben véve a represszíós apparátus működésmódjának alapelveit rögziti.

Mire kell alapoznunk ezt a bűnüldözési stratégiát? Eddig minden esetben abból indultunk ki, hogy a kriminológia által meghatározott felismerésekre kell támaszkodnunk, olyan elképzelésekre, amelyek a bűnözés okaira vonatkoznak. Ez szerintem téves eljárás, mert éppen azt hagyja figyelmen kivül, hogy mi történjék akkor, amikor a bűnözés okai már hatnak, működnek és a létrejött bűnözés ellen a bűnüldöző-represszíós apparátus fellép.

A bűnözés okait a kriminálpolitikának a prevencióval kapcsolatos fejezete vegye figyelembe a megelőzési politika kidolgozásánál. Ezzel szemben viszont a bűnözés és bűnüldözés kapcsolatából, interakciójából kell a bűnüldözési stratégiának kiindulnia, mert ez adhat számot a

bűnüldöző apparátus működéskörébe eső tényezőkről, egyáltalán ez tudósit arról, hogy mi esik ennek a működésnek a hatókörébe, mire tud egyáltalán hatni, mennyiben lehet eredményes a maga eszközrendszere alapján. Erről a kapcsolatról, erről a viszonosságról és kölcsönhatásról kell tájékozódnunk, hogy valóban a bűnüldözés hatókörébe eső feladatokról szóljunk és ne olyan célokról, amelyek elérhetetlenek rendőrhatósági-, ügyészi és birói eszközökkel. A dolog lényege tehát a kölcsönhatás, a kapcsolat. Erről a kölcsönkapcsolatról szólok most, hogy ennek ismeretében, a kölcsönkapcsolat keretei között, tehát a represszíós apparátus működéskörébe eső feladatokat tűzhessünk ki.

2./ A bűnözés és bűnüldözés rendszere a kölcsönös kapcsolatok olyan okozatilag összefüggő viszonyait jelenti, amelyek egybekapcsolják a potenciális áldozatokat /intézményeket/, a bűntetteseket, a társadalmi kontroll intézményeit, és a bűnüldözés-represszió szerveit és szervezeteit. Ez a kölcsönös kapcsolat nem az egyetértés, a közmegegyezés és a megértés alapján működik, hanem a szembenállás, az erőpróba alapján. Nincs tehát kölcsönös érdek vagy érdekazonosság és harmónia, hanem kényszer, megfélemlités, ravaszság és konfliktus.

Ebben a kapcsolatrendszerben nem egymást támogató, hanem egymással összeütköző erők harca folyik, ahol a cél a másik céljainak meghiúsitása. Az erőpróba rendszere ez, amely szinte a katonai stratégia szabályainak engedelmeskedik. Ugyanis itt is erőt, erőszakot alkalmazó akaratok ütközéséről van szó, hogy a konfliktust az erőszak, a kényszer dialektikája oldja meg. A bűntettes erőszakot alkalmaz, illetve a sértettet és áldozatot kész tények elé állitja annak beleegyezése nélkül.

Az áldozatok /intézmények is/ olyan eszközöket alkalmaznak, hogy megfélemlitsék az elkövetőket céljaik elérésében. A bűnüldözés szerveit is az elrettentés vezeti, vagy a semlegesités, és ugyedül a társadalmi kontroll intézményei élnek

a meggyőzés eszközével. A bűnözés-bűnüldözés összefüggő rendszere a két alrendszer szembeállítása miatt a szembenállás dinamikus összműködését jeleniti meg, hiszen maga a bűntett is ellenállást, szembeszállást és megtorlást vált ki, méginkább annál pedig, minél nagyobb a bűntettel okozott kár vagy hátrány.

A rendszer alkotóelemeinek néhány alapfogalmát illik tisztáznom. Bűnre való hajlam vagy hajlandóság alatt /itt nem személyiség-lélektani fogalomról van szó, hanem szituativ állapotról/ azt a valószinűséget értem, amit egy potenciális bűntettes tanúsit egy adott helyzetben a bűntett elkövetésére.

Bűnalkalom alatt azoknak a körülményeknek együttes fennforgását értem, ami a bűntett sikeres elkövetése mellett szól;

A társadalmi kontroll alatt az egyénre gyakorolt nyomás és büntetés /meggyőzés, nevelés és pedagógiai-erkölcsi büntetés/ közösségeit értem, amelyek feladata és rendeltetése a társadalmi együttélési szabályoknak megfelelő magatartás kialakitása. Itt nincs állami-hatósági akció és nincs is védekezés, elháritás úgy, mint a bűntettesek elleni védekezés eseteiben.

A bűnözés közvetlen társadalmi környezete alatt a bűnözésnek nyújtott olyan támogatást értem, amit az antiszociális bűntársak, személyes kapcsolatok, rossz példa, cellatársak befolyása, bűnözési technikát tanitó társak vagy tanulságos esetek stb. jelentenek.

A védekezés alatt olyan magatartást, alkalmazott eszközöket értek, amelyeknek célja a bűntett elkövetésének elkerülése, kizárása vagy jelzése.

A represszios rendszer alatt értem a büntetőjog anyagi és eljárási szabályai szerint működő szerveket és szervezeteket, amelyek működése ugyancsak dinamikus kölcsönhatásban van a bűnözéssel. Igy a bűntettekre a büntetés igényével és jogával reagának, kényszert alkalmaznak a bűntettesek ellenállásával szemben, büntetést szabnak ki és azokat végre is hajtják.

Ez a bűnözés-bűnüldözési rendszer zárt abban az értelemben, hogy egymást feltételezi és egymásra hat, de nyitott abban az értelemben, hogy rendszeren kivüli okok is befolyásolják működését. Igy például a népesség demográfiai szerkezete, korosztályainak létszáma stb. Minket azonban most csak az egymásra ható alrendszerek elemei érdekelnek.

3./ Elképzelésem szerint a bűnözés-bűnüldözés dinamikus kölcsönhatásai a következőkben foglalhatók össze:

- a bűnözés akkor nő, ha a bűnelkövetési hajlam a népességen belül fokozódik, továbbá akkor, ha a bűncselekménnyel elérhető előnyök úgy kifizetődnek, hogy meghaladják a legális tevékenység útján elérhető előnyöket;

- a bűnözés növekszik akkor is, ha nő a bűnalkalmak száma és vonzó hatása;

- ha a bűnözés közvetlen társadalmi környezete által nyújtott támogatás erős és nyomatékos, a bűnözés ugyancsak növekvő tendenciát mutat;

- városi környezetben a bűntettesek növekvő száma előre vetiti a bűnözés növekedését, mert a bűntettesek népszerűségének emelkedése egymás kölcsönös támogatását is jelenti egyúttal;

- mennél jobban nő a bűnözés, annál inkább kell védekezniök a potenciális áldozatoknak, nagyobb elővigyázatossággal kell viselkedniök,több aktiv és passziv védekezési-biztonsági eljárást kell igénybe venniök;

- az érzékelhetően fokozódó védekezés, vagyis az elővigyázatosság, a technikai- és adminisztrativ védelmi berendezések és intézkedések csökkentik a bűnalkalmak számát, és előbbutóbb csökkentik a bűntettekét is;

- a nagyobb biztonság által elért bűncsökkenés elaltatja a félelmet és aggodalmat a potenciális áldozatok körében, és kevesebb időt, energiát vagy pénzt forditanak védekezésre és a biztonságukra. A védekezés enyhülése, lazulása lesz ennek a következménye.

Összegezve az eddig elmondottakat: a bűnözés-bűnüldözés kölcsönkapcsolatában a bűnalkalmak növekedése növeli a kriminalitást, ami a maga részéről a társadalom védekezési hajlandóságát serkenti, viszont a védekezési hajlandóság növekedése csökkenti a bűnalkalmak számát és vonzó hatását. A három emlitett tényező közti összefüggés olyan, hogy egymás között ellentétes hatást váltanak ki: a bűnözés növekedése az embereket ellenállásra serkenti, ami viszont csökkenti a bűnözést. Ez a rendszer tehát önreguláló: a bűnözés magában hordja szükségképpeni korrektivumát, és nem növekedhet a végtelenségig. De ugyanigy csökkenése sem képzelhető el a végtelenségig, hiszen a vigyázat, az éberség lanyhulásával, az elővigyázat és védekezés lazulásával a bűnalkalmak kisértése újratermeli a bűnözés növekedését.

Ha a létező külső tényezőktől eltekintünk, ez a rendszer egyensúlyban marad és egyensúlyi állapot körül ingadozik. Ilyen külső tényező az emlitett három tényezőhöz képest például a társadalmi kontroll.

A társadalmi kontroll olyan intézményei,mint amilyen a család vagy más társadalmi csoportok, ellentétes magatartást tanúsithatnak a bűnözés növekedése esetén. A civil társadalom reagálhat úgy is a bűnözés növekedésére, hogy a bűntettek egy bizonyos csoportjával szemben toleránsabb lesz, elnézőbbé válik egy sor bűnnel szemben. Ugyanigy az is előfordulhat, hogy a bűnözés növekedése a kérlelhetetlen szigort erősiti, a bűntettesek kiméletlen kizárását, kivetését a társadalomból. De az is lehetséges, hogy a társadalmi kontroll szervei az arany középutat választják és sikeresen egyesitik a kényszeritést és a büntetést a mérséklettel, igazságosan és méltányosan. Elméletileg nem lehet tehát előre eldönteni, hogy milyen módon reagálnak a társadalmi kontroll intézményei, hanem ez praktikus felmérés, empirikus vizsgálódás kérdése marad. Olyan paraméter, amit az elmélet alkalmazhatósága érdekében vizsgálni kell.

Elméletileg nagyon valószinű, ha nem bizonyos, hogy a társadalmi kontroll toleranciája újból a bűnözés emelkedését idézi elő. Itt már nem azt tapasztaljuk, mint a bűnözés-védekezés-bűnalkalmak kapcsolatánál: ott a kölcsönhatás negativ volt, egymást tagadó. Itt viszont pozitiv kölcsönhatást tapasztalhatunk: több bűntett-nagyobb tolerancia-újból több bűntett.

Ha a társadalmi kontroll intézményei mértéktelen szigorral reagálnak a bűntettekre, ennek megfélemlitő hatása általában elrettentő hatást vált ki. Csak azok maradnak meg a bűntettek útján, akik tudva és akarva antiszocialitást fejlesztenek ki magukban, társaikban és sikerül marginális közösségeket alkotniok.

Egy mérsékelt, de határozott magatartás biztosan csökkenti a bűnözést. A bűnözés csökkenése a tolerancia csökkenését is előidézheti, ami viszont erősiti a társadalmi kontrollt. Ennek hatására pedig a bűnözés igen gyors csökkenése lehet a következmény.

A bűnüldöző-igazságügyi apparátust tekintve azt találjuk, hogy a bűnözés növekedése két fajta reakciót válthat ki. Az egyik esetben a túlterheltség elháritó magatartást szül: az ügyek jelentéktelenebbjeit elháritják, elterelik,igyekeznek megszabadulni tőlük. A másik esetben viszont kiméletlen represszió követheti a bűnözés emelkedését.

Amikor a bűnüldöző-igazságügyi apparátus túlterhelt, bekövetkezik az ügyek megitélésének "differenciált" kezelése, ami gyakorlatilag a jelentéktelen vagy enyhébb esetek elterelését, következmények nélkül maradását, vagy egyenesen a törvényhozási út igénybevételét eredményezi annak érdekében, hogy dekriminalizáljanak bizonyos viselkedésformákat. Ehhez viszont az szükséges, hogy a társadalom toleranciája érezhető legyen, támogassa az ilyen megoldásokat, vagyis erős legyen a represszió-megtorlás ellenesség, a civil társadalom felmondja az engedelmesség szigorú megkövetelését, a bűnüldöző-igazságügyi szervezet pedig működésének minden tartalékát kimeritette légyen.

Amikor a repressziv apparátus megelégszik az ügyforgalom csökkentésével, az elterelléssel,

a bűnözés terheinek elterelésével: bekövetkezik a büntetés biztosságának megrokkanása, nő tehát a büntetlenségi valószinűség. A büntetések elrettentő hatása csökken, a büntetés nem ad biztonságot a védelemre, a büntetőjogi rendszer erkölcsi hitele elvész. A bűnözés elkerülhetetlenül nőni fog. Ilyen helyzetben viszont a már egyébként is túlterhelt apparátus normális működése is megszünik. Elszabadul a pokol.

Összegezve az előzőek tanulságait: a bűnözés növekedése a túlterhelt apparátust az ügyek elterelése irányába befolyásolja, ami a büntetés bizonyosságát csökkenti, növeli viszont a büntetlenül maradás esélyeit, ez viszont bátoritja az elkövetőket.

A növekvő bűnözés és a túlterhelt apparátus kölcsönhatásában lehetséges egy másik alternatíva is: a büntetőigény nem csökken, hanem megmarad a maga szintjén, de ennek érvényesitéséhez új erőforrások után kutat, mozgósitja a maga erőit és a társadalmi közvéleményt, hogy a növekvő bűnözést megfékezhesse visszavonulás nélkül. Ha ilyen módon a büntetés bizonyossága nő, és csökken a büntetlenül maradás esélye, a bűnözésnek újra csökkennie kell.

Összegezve ennek az alternatívának az összefüggésrendjét, a bűnözés növekedése kiválthatja a szervezett társadalmi ellenállás és a bűnüldöző apparátus-igazságügyi szervezet erőinek összefogását a társadalmi közvéleménnyel úgy, hogy pozicióit fel nem adva új erőforrásokat bocsátanak rendelkezésre, erkölcsileg támogatják, és igy a büntetés bizonyossága újból csökkenteni fogja a bűnözést. A kölcsönhatás igy alakul: a bűnözés növekedése az erőket mozgósitja, ami növeli a büntetés biztosságát, emez viszont csökkenti a bűnözést.

4./ A represszív apparátus stratégiájának fejlődésében ennek a fentebb jelzett két alternatívának változásait figyelhetjük meg. Amikor a bűnözés jelentéktelen és csekély kárt okozó bűncselekmények révén nő, rendszerint az elterelési, a be nem avatkozó stratégia szemtanúi

lehetünk. Az elméletben a kriminológiai megértés doktrinái uralkodnak, hogy a be nem avatkozást, a büntetőút kilátástalanságát és a kiméletes kezelés eljárásait igazolják.

Amikor viszont a bűnözés nemcsak mennyiségileg nő, hanem a strukturájában is kedvezőtlen irányzatok érvényesülnek, a társadalmi közvélemény is nyugtalan lesz, toleranciája csökken, a represszív apparátus pedig újra érvényesiteni akarja és új erkölcsi-anyagi-szervezeti erőforrások mozgósitásával érvényesiti is a jogos büntetés igényt. Ez az új reformmozgalom a bűnözés elleni harc kilátásaiban újra sikerrel lép szinre. Ma azt hiszem, hogy éppen itt tartunk.

Az a formális modell, amit felvázoltam, egy sor olyan folyamatot tartalmaz, amely segithet a bűnözési idősorok változásainak magyarázatánál és azt mutatja, hogy a bűnözés ciklikussága a bűnözés és bűnüldözés rendszerének kölcsönhatásából következik. Eddig az idősorelemzéseknél mindig két szélsőség között ingadoztunk a magyarázatokkal. Egyrészt azonnali, közvetlen kapcsolatot tételeztünk fel a bűnözés társadalmi okai és a bűnügyi statisztika /produkált/ idősorai között. Másrészt "formálisnak" neveztük és tekintettük a büntetőpolitika beavatkozását a bűnözés értékelésébe, olyan formális tényezőnek, amely mintegy megzavarja a bűnözés természetes alakulását és lehetetlenné teszi a homogén idősorok kialakitását.

Ha azonban abból indulunk ki, hogy a bűnözési adataink a bűnüldöző apparátus produkált adatai, akkor ezeket az adatokat a bűnözés-bűnüldözés kölcsönhatásának alapján kialakult adatoknak, tényeknek foghatjuk fel, és ebben az összefüggésben messzemenően alkalmazhatjuk rájuk magyarázó modellünk tételeit.

Modellünk tartalmaz három olyan folyamatot, kölcsönhatást, amit negativ kölcsönhatásnak neveztünk, és aminek reguláló tulajdonságot tulajdonitottunk. Például: a társadalmi tulajdon elleni bűntettek növekedése a védekezés reakcióját váltja ki, növeli a biztonsági intézkedések számát, a belső ellenőrzés és őrzés intenzitását, a

vállalati rendészeti tevékenységet, a vagyonőri éberséget. Ez csökkenti a bűnalkalmak számát a külső támadásokkal szemben, viszont érintetlenül hagyja a belső támadások alkalmait és lehetőségeit, mert a bizonylati fegyelem, a pénzügyi- és számviteli rendszer változatlanul laza marad. A külső támadások száma szembetűnően csökkenni fog. Ott viszont, ahol a védelmi-őrzési technika nem fejlődik kellően /például a kereskedelmi forgalomban/, a bűntettek száma növekszik.

A magánvagyonok felhalmozódását nem követte párhuzamosan a biztonsági-technikai berendezések igénybevétele. Igy a bűnalkalmak vonzó hatásúak, a sorozat-bűncselekmények miatt a felderitési valószinűség csekély, a büntetési valószinűség alacsony. A tulajdon elleni bűnözésnek ebben a szektorában ugyancsak növekszik a bűnözés.

A létező tendenciák a kifejtetteknek megfelelően azt mutatják, hogy a társadalmi tulajdon elleni bűnözés nem nő, hanem ezen belül csak az un. intellektuális bűntettek száma /éppen a belső ellenőrzéssel és gazdálkodással megbizottak bűntettei/. A kereskedelmi forgalomban viszont olyan nagyarányú volt a bűnözésnövekedés a csábító és ellenőrizetlen bűnalkalmak növekedése miatt, hogy eltereléssel kellett közbeavatkozni. Ez a defenziv, passziv védekezés nem csökkenti a bűntettek számát, csak a büntetőügyek számát. A betöréses lopásoknál pedig meredek bűnözésnövekedés tapasztalható, mert itt a büntetlenségi valószinűség nagy.

Amig tehát a bűnözés-védekezés-bűnüldözés összefüggésrendszerében és kölcsönhatásában bűntett-növekedés és csökkenés egyaránt előfordul, addig az élet elleni bűntetteknél határozott állandóság tapasztalható. Ezt lehet úgy értékelni /mint Bakóczy teszi/, hogy sikertelen a bűnüldözési-igazságügyi beavatkozás, de lehet úgy is értékelni, hogy a társadalom és a bűnüldözés határozott nyomására állandósult tendencia érvényesül, még ha a személyi-társadalmi konfliktusok számának növekedése bűnözésemelkedést kivánna is. Mert a személy elleni, élet elleni bűntetteknél a közvélemény és represszios apparátus büntetésigénye egymást erősiti, egyik elvárása nem rontotta le a másikét.

A szabálysértési joganyag és a szabálysértő cselekmények számának milliós nagyságrendje mögött ott találjuk a méltányossági-megértő elbirálás társadalmi és hatósági köztudatát. Ezért duzzad ez a cselekményterület, és ezért a szabályozás ellentmondásossága. Az állampolgári engedelmesség felmondása /például a szocialista szektorban végzett munka mellett a másodgazdaság fellendülése, a vállalkozói szellem nem intézményesitett "magánútjainak" utólagos legalizálása/ és a hatósági megitélés ellentmondásossága /a lopás nem lopás 1000 forint alatt, hanem valami más/, az erkölcsi- és bűnüldözői-büntetőjogi nyomás megszünése ebben a jelenségcsoportban elvezetett a hatósági túlmunka, a túlterhelés megszüntetésének legalizálásához: a dekriminalizálás intézményesitéséhez.

Az általam kifejtett modell nem formálisan képes értelmezni a bűnözési idősorok változásait. Nem tekinthetjük ebben a modellben formális tényezőnek, hanem nagyon is tartalmas és tartalmi tényezőnek azt a megitélési rendszert, amelynek alapján a bűnüldöző-igazságügyi apparátus felveszi a harcot, vagy megadja magát a bűnözésnek. Éppen a nagy munkaterhek miatt ma arra van szükség, hogy rehabilitáljuk a büntetőjogi szigort, a büntetés igényét, de természetesen úgy, hogy a megértést és a méltányosságot a megelőzési rendszer kiépitésében és működtetésében tanúsitjuk, de nem magában a represszió alkalmazásában. Ha ugyanis feladjuk a represszió jogosultságát, ha nem hiszünk többé szükségességében, ha elhisszük, hogy a meggyőzés és a nevelés minden konfliktust képes megoldani, akkor tévúton járunk.

Komolyan kell vennünk nem csak azt, hogy a bűntettesek okkal követnek el bűncselekményt, hanem azt is, hogy a társadalom cselekményüket bűncselekménynek tekinti, tehát büntetendő magatartásnak. Vissza kell állitanunk a büntetés presztizsét úgy, hogy mindent megteszünk a megelőzés érdkében.

Ez a magyarázó modell ma azt a célt szol-

gálja, hogy a kriminológia ne csak a bűntettesek mellé álljon megértéssel és empátiával, hanem a bűnüldöző és igazságügyi apparátus eljárását is legitimálja, megtegyen mindent a büntetőjogi rendszer reformjáért és erkölcsi hitelének alátámasztásáért.

A demokratikus szocializmus büntetőjogának kialakitása melletti társadalmi-politikai elkötelezettséget történelmi-politikai tapasztalataink igazolják. Csalódás kockázata és a visszavonás keserve nélkül tehetünk hitet mellette, emlékezve Bibó István okfejtésére, aki kifejti, hogy a népszuverenitás elvéből következően a társadalomra gyakorolható hatalomnak a szuverén népből kell kiindulnia, tehát képviseleti demokráciát kiván; ebből viszont az ellenzék legális működése következik; a hatalom korlátlanságát a hatalmi ágak megosztása ellensúlyozhatja, aminek viszont legfontosabb következménye a birói függetlenség; a birói függetlenség a garanciája az emberi jogok érvényesülésének; ahol pedig a szabadságjogokat komolyan veszik, ott a közigazgatás feletti biráskodás a teljes birói függetlenséget hordozza,mert a szabadságjogok létezése és érvényesülése nem függhet a kormányhatalomtól. "Mindezek együtt olyan láncolatot alkotnak, amelyek egymást kölcsönösen biztositva, egymással összefogva és egymást támogatva létrehozzák az intézményesült szabadság mind ez ideig legsikeresebb rendszerét. Minden olyan elméleti érvelés és kisérlet, amelyik ezt valamiképp polgári specialitásnak akarja minősiteni, amelyik valamely társadalmi osztályhoz, egy bizonyos történelmi helyzetben akarja kapcsolni, s aminek - mondjuk - egy merőben más helyzetben nincs értelme és nincs jogosultsága - valójában átlátszó kisérlet a zsarnokság valamilyen formájának visszahozására. Mindezen kivül még nagyon sok hiányossága lehet egy társadalmi rendszernek, de ahhoz, hogy ezeket a hiányosságokat orvosoljuk, nincs szükség a szóbanforgó vivmányok félretételezésére." /A kisiklott forradalom és következményei. Hitel 1988. 2.9.old./

Gönczöl Katalin /egyetemi docens, ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszék/

BÜNTETŐPOLITIKA ÉS SZOCIÁLPOLITIKA

Reformelképzelések az 1980-as évek végén

A társadalompolitikában a büntetőpolitika és a szociálpolitika - különösen a századforduló óta - egymást kiegészitő, rivalizáló konfliktusokban él egymás mellett. A kettő közötti határviták jelzik egy-egy társadalom politikai működésének minőségét, minősitik hatalmi viszonyait is. A deviáns viselkedések természete, a bűnözés mértéke, összetétele jelzi egy-egy társadalom működési zavarait, strukturális ellentmondásait, a polgárok morális egészségének állapotát, a társadalmi, gazdasági kihivásokhoz való alkalmazkodókészséget. Informál arról is, hogy a politikai-hatalmi intézményrendszer milyen mértékben képes céljait elfogadtatni polgáraival, hogy intézményesitett eszközei megfelelőek-e az egyéni, a közösségi és a nagy társadalmi célok elérésére, és hogy a már kialakult negativ jelenségek társadalmi kezelésében milyen hatékonyan képes eljárni. A teljesség igénye nélkül e bonyolult összefüggések néhány elemére szeretnék e tanulmányban rámutatni, mindenekelőtt azokra, amelyeket a nálunk végrehajtandó reformok szempontjából a legfontosabbnak tartok.

Az 1800-as évek óta foglalkoztatja a tudományt a szegénység bűnt keltő hatása. Az 1960-as évek óta a relativ depriváció - a "jóléti" szegénység - szerepét kutatják a bűnözés társadalmi reprodukciós folyamataiban. A hátrányos - különösen a halmozottan hátrányos - társadalmi helyzet és a bűnözés kapcsolatának vizsgálata nálunk alig tiz éves múltra tekint vissza.

Anélkül, hogy e kutatások eredményeinek részletes ismertetésébe bocsátkoznék, most csak néhány nagyon jellemző, statisztikai adatokkal is alátámasztott összefüggésre hivatkozom. A szociális és társadalmi hátrányok leginkább azo-